

Jánosi Zoltán

„Szólítlak, hattyú”

A társadalomértelmező Nagy László arcképéhez

(Tanulmányrészlet)

*„Éneket a zsarnok futásáról
írni kell, írni hatalmasat
gyalázatát nehogy feledje
nehogy reménye legyen”*

„Európa, íme, itt vagyok”. Az európaiság egyik legfontosabb ismérvének Jean-Baptiste Duroselle a minden gáton felülemelkedni képes alkotó emberi szellemet nevezi meg. „Európa még mindig vezető szerepet játszik... az emberi szellem lehetőségeinek alkotó kihasználásában... Négyszáz év legjelentősebb találmányai mind Európából származnak. Az ipari forradalom kezdetben angol jelenség volt, csak azután lett általános egész Európában.” 1958 és 1970 között ez a szellem tágul egyetemes horizontúvá – a *Regében* 1956-ra egyszer már megteremtett igényekhez hasonlóan – újra Nagy László lírájában, és hódítja meg az archaikus jellegű mítosz mind mélyebb és összetettebb tartományait. A lélek és az annak magjában ülő, a rendszer ellenében konstruálódó ellenzéki társadalomátalakító program az egyetemes nagy mítoszok és az európai ember progressziójának akadályokon átlépő története felől töltekezik. Ezekből a konstans értékövezetekből nyer újabb és erősebb bizonyosságot, hogy a költő jelenkorát sújtó terror, a féktelen, később „jóléti” engedményekbe csomagolt erőszak, a demokrácia eltírására irányuló, mindig ugrásra kész hatalmi lendület megfékezhető, és az emberellenes hatalom legyőzhető. A szállóigévé lett Ki viszi át a Szerelmet a mítoszok irányából megformálódó európai embermodell egyik legismertebb (még 1957-ből származó) költői konstrukciója.

Az antik, a keresztény és az archaikus mítoszkomponenseket egymásra kopírozó mű középpontjában a mindhárom tartományból közös eredményként megszülető s a lesújtott kollektívumért tenni akaró, a korlátozottságaiból a fejét felemelni akaró alkotó európai ember – a prométheuszian keselyű-rettentő, a katedrálisépítő, a sziklákat termőfölddé átalakító ember – portréja áll. Szemben az értékeket fölélló, a társadalom bizalmát kihasználó, a létet folyamatosan zsaroló, kifosztó szellemmel: a keleti típusú diktatúrák és általában a diktatúrák természetével. A jövőjébe néző, a nyugati civilizáció és az egyéb, jövőteremtő igényű európai hagyaték értékein felnövő emberalak egyetemes modellként a „költői én” személyiségének médiumán át szólal meg a versben. (Hiába próbálta a Nagy László poézise mitizáló vonásainak értelmét félresiklatni és lejáratni akaró kritika önheroizáló, magamutogató konzervatív poétikai alakulatnak felfogni az ebben a műben megmutatott embermodellt is.) A *Himnusz* minden időben kevésbé a mítoszok, jóval inkább az európai történelem felől

fogalmazza meg – egy európai történelmi láncolat értelmeként és példázataként is – ugyanezt a gondolatot. Nagy László minőségtudatának következményeként a mértékrend itt is jellegzetesen és a legnagyobb értékek irányába néző módon európai tartalmú. Európai orientációja a sorok alá rejtett tiltakozás is egyben a „messzezenegő nagy moszkvai ár” útmutatásaira fűlő, azokat a világtörténelem új irányúinak hitető új barbársággal szemben. (Jean-Baptiste Duroselle: *Európa népeinek története* című enciklopédikus művéhez írt előszavában Habsburg Ottó még 1993-ban sem tekinti a szellemi Európa részének a volt szovjet területeket: „1993 tavaszán Oroszország még nem része ennek a szellemi értelemben vett Európának. Maga Jelcin elnök is eurázsiai hatalomként beszél Oroszországról. Oroszország akkor lesz igazán Európa országává, ha megszabadul birodalmi szemléletétől, ázsiai tartományaitól és befolyási övezeteitől... S így lehet Oroszország is a művelődési fogalomként értelmezett Európa része, amelyet a nyugati típusú kereszténység formált.”)

Az egyes versszakok mikroképeiben a görögségtől a középkorból a reneszánszba hajló időn át a polgári mozgalmakig s az atomkorszakig követi végig az európai ember történetét. Nagy László a leggyönyörűbb adományába, az önmaga kríziseken felülemelkedő szellemébe kapaszkodó ember sok századon átívelő sorsát fogja meg, és vetíti elének a műben. Azt az embermodellt élesíti föl, aki a katasztrófákon, válságokon át is a legfontosabb értékébe, az alkotó szellemébe kapaszkodva a folytonos továbblépésre képes a homo sapiens fogalmában rejlő lehetőségek legszebb kibontásáért s az ember szabadságáért. Személyes sorsát, költői-emberi jelenlétét is az adott történelmi kor Magyarországon, e kontextus láncolatába állítva értelmezi át. Ebből a helyzetből kiáltja oda jelenének, az európai ember nevében fordítva vissza az immár mindenütt hangosan propagált, de valójában lábbal tiport tartalmú „minden hatalom a dolgozó népé” mondatot: „Jog, hogyha van az én jogom. Enyém itt minden hatalom.” A nép valódi hatalmának bizonyosságát hangsúlyozva, a gondolat szemléleti irányát átalakítva, Nagy László azt az üzenetét fogalmazza meg a hatalom és a leigázottak számára egyaránt, hogy a kiürült jelszavak hirdetőivel szemben a népnek belülről kell érvényt szabnia a demokráciához való elemi jogának. Szécsi Margit prózában a nép valódi hatalmáról bizonyosságot tevő akaratot Nagy László egyik legnagyobb ívű költői törekvésének értelmezi. „Ő, aki maga a nép: történelmi igazával és jogával a költészetben is azonnal és mindenkor élni akart – s a világot tudatosan és varázslatosan fogalmazta újra. Amihez jogot érzett: a Mindenség. Amit megvalósított: A MINDENSÉG MAGYARUL.” A már idézett híres Európa-kutató 1990-ben sem mond mást, mint amit Nagy László üzenetei, amikor a demokráciát mint az európai lét alapkategóriáját értelmezi: „Anélkül, hogy túlzottan optimistának akarnók mutatkozni,... kijelenthetjük, hogy az európaiak bizonyos haladást értek el a „szolidaritás”, az „egyenlőség” és az „emberiség” terén. Gondoljunk csak a rabszolgaság vagy a jobbágyság eltörlésére... vagy a reformáció és a felvilágosodás gondolatvilágából kinövő lelkiismereti szabadság eszméjére. De említhetnők az 1789-es »emberjogi nyilatkozatot«, a szabadság és a demokrácia eszméjét és az igazságosság eszméjének bármely, akár keresztényi, akár szocialista megnyilvánulását.”

A hetvenes évek elejétől egyre nyilvánvalóbbá kezd válni, hogy Nagy László politikai magatartása, elveinek szilárdságában, következetességében a diktatú-

ra nyomása alatt is a Petőfiéhez hasonlítható. Ahhoz a Petőfiéhez is, aki a „jogot a népnek, az emberiség nagy szent nevében adjatok jogot” felszólítását küldte a magyar uralkodóház felé, s aki a „Haza csak ott van, ahol jog is van” tételét a legkáprázatosabb egyszerűséggel rögzítette. De ahhoz a Petőfiéhez is, akinek – ha megmarad túlélőként az orosz beözönlés után – Világos után kellett volna megkeresnie a lehetséges cselekvés és nemzeti program útjait. Nagy László arca életének alkonyán ahhoz a Petőfiéhez kezd hasonlítani, akit Sumonyi Zoltán pillant meg benne, amikor a költő vonásaiban „Petőfi pergament-szép, / Világost-túlélt arcá”-t (*Január 30-a hétfő: Nagy László reggel meghalt*) fedezi fel. A Nagy László–Petőfi párhuzamot a társadalmi magatartás vonatkozásában a Nagy László–életmű tudományos feldolgozását elvégző szakirodalom is hangsúlyozta. „Nagy Lászlónak az emberi tartása sokkal keményebb volt az Adyénál – én hajlamos volnék Nagy László magánemberi tartását inkább a Petőfiével rokonítani. (...) Kristályos szigorban, keménységben rokon volt kettőjük alkata” – írja például Tamás Attila.

Verseinek társadalomra vonatkozó ítéletalkotásai miatt Nagy László politikailag, közvetlenül természetesen nehezen volt támadható. Részint azért nem, mert a határon túli magyarokéhoz hasonlóan rejtjeles beszéde, mitologizáló-szimbolizáló-metaforizáló alkotói szemléletének háromdimenziós alkata e direkt támadásoktól (az értelmezés áttételeisége miatt) többé-kevésbé megvédte. Részben pedig látszólag éppen azokat a fogalmakat, elveket fogalmazta meg a nép: a nemzeti közösség oldaláról, amelyeket – a folyamatos hangoztatás mellett – a kor rendszeresen kiaknázott és lejárattott. Miközben az országot sorvasztó ideológia a maga – Moszkvából marionettként irányított – élcsapatával együtt egy konzerválódó diktatúrát épített és leplezett, Nagy László gondolatait egy lelkiismeretes, a szélesebb közösség valódi érdekeit képviselő baloldali érzékenység is érvényes aktualitásként foghatta fel. Egy átalakítható társadalom új ígéretként is minősíthette. Talán ezért értelmezhetette Nagy László elveit egy távlatosabb baloldal törekvéseihez illeszthetőnek Vitányi Iván is (*Rekvium Nagy Lászlóért – magunk miatt*), noha Nagy László kísérletei, programja megítélésem szerint egyértelműen a kor leleplezésére és a belekódolt program leváltására irányultak, nem pedig annak javíthatására.

S ezt a leváltó igényű, élesen ellenzéki szándékot a rendszerrel keményen szembeforduló kortársak, Csoóri Sándor, Kósa Ferenc, Czine Mihály és a fiatalabb követők: Ratkó József, Nagy Gáspár, Utassy József és a Hetek, valamint a Kilencek költői közössége, továbbá számos más költő, ipar-, építő-, képző- vagy zeneművész is tisztán és egyértelműen hallotta ki Nagy László verseiből. Az MSZMP korabeli kulturális irányítói nehezen vélhették a pártpolitika megújítására irányuló szándéknak Nagy László olyan sorait, mint: „Ez itt a Júdásfa, már teljesen kivirágzott” (*A Mindenség mutogatója*); „Nem rózsával, tökéletes rémmel / nézni szembe, ez itt az örökség” (*Temetés után*); „Pörölni, háborodottan dörögni: soha: / Döngicsélj, a glóriád is lépesmész lesz.” (*A bomlás üzenete*); „mert ami csalogat: csalárd, / mese-szín, mese-beszéd” (*Medvezsoltár*); „üres a bölcső, a harctér teljes: / balsors-csinálta babákkal néma” (*Föltámadt piros csizma*); „ha nyög a remény, ha a zászló / a veszejtők lábain kapca” (*Elhúllt bolondok nyomán*); „aki itt sujtva sohase kel föl” (*Szólítlak, hattyú*); „Eljött az évgyűrűk csődje. Szívünket pedig nem lehet kicserélni, marad a kénytelen,

idült képmutatás” (*Elvarázsolt kastély*); „mert sárkányként a moly fia hemzseg” (*Berzsenyi szólítása*); „Pokolé a tábor, hol vitéznél több a ringó” (*Balassi Bálint lázbeszéde*). Ugyancsak képtelenség lehetett csupán „építő szándékú”, félszeg kritikának felfogni azokat a szakaszokat is (például a *Szólítlak, hattyú* vagy az *Inkarnáció ezüstben* című alkotásokban), amelyek a cirkusszá és hamis eszmék gyarmatává lett haza és a költői én tragikus kettészakadásának drámájáról beszéltek.

„és átváltoztak a béklyók cukorral-cifra pereccé”. Ez az Európa-történeti konklúziókba, eszmékbe, egyetemesebb történelmi távlatokba és a mítoszok s a folklór emberérdekűségébe kapaszkodó, a kor emberi drámáit elemző Nagy László-i program körülbelül a hatvanas évek végétől, de jobban érzékelhetően a hetvenes évek elejétől fokozatosan a hatalom és az eleven történelmi idő mind rafináltabban megszótt hálóiba ütközik. S ezekben a hálókban – áttételes eszményisége és modelláló metaforizmusa miatt – gondolati üzeneteit mind elvontabbnak s a társadalomtól távolodónak akarja láttatni a közösségi lét kérdéseit felvető irodalomtól irtózó esztétika. A Nagy László-i költészet ezért fokozatosan a patetikusság és az anakronizmus csapdájának tudatosan felállított vákuumába kerül. Közvetlenül a forradalmat követő vérengzések, a miniszterelnök- és vezetőakasztások, a tömegbe lövetések, a látványos hitszegések után, majd a sötét terror éveiben is egy kiküzdhető jövő hirdetésének tűnhetett a mítoszból, történelemből a jelen elé lobbantott esély: a versek által elérhetőnek, kikövetelhetőnek sugalmazott humanizált világ. Ám 1963-tól a diktatúra véresebb korszaka véget ér, és a kádári puhább kéz ármányosabb, domesztikáló politikája következik a keményebb és egyértelmű népelnyomás helyén. Ebben a fogyasztás megnövelése, az elsősorban kulináris élményekre alapozó „jólét-ígéret”, a gyepelőkienkedés már nem az erősen modellált-mitologizált-elvont szembesítést igényli a korról, hanem a helyzetnek a társadalomhoz közeli, szigorú mindennapi analízisét. Nagy Lászlónak természetesen erre az új helyzetre is van érvényes válasza, s ezt legplasztikusabban – és nagyszabású módon – a *Menyegzőben* végzi el.

A *Menyegző* lényegfeltáró- és felmutató költői leleplezése a közösségi eszmékbe burkolózó népellenes Kádár-kornak. Mitológiai karaktere ellenére is konkrét tapasztalatokat megfogalmazó, éles szavú ítélet. Az ifjú pártól – a jövő figurákká formált képzetétől – maga a hedonista, önérdekű, megcsalt és félrevezetett tömeg; a vének tanácsa által vezérelt lakodalmi népség zárja el a perspektívát, a jövőt. S fogja be őket a maga csapdaszerű, a látszatlét önfeledt hedonizmusát ünneplő közegébe; a rácsokat maszkírozó orgia kereteibe. A *Menyegző* koncentráltan vetíti előre a közösségi elvű költészetnek – Nagy László lírájának is – később csak fokozódó, egyik legnagyobb problémáját: a kor Magyarországon a közösség demoralizált, a maga közügyeitől is depolitizált és tönkretett állapotát. A rendkívül silánnyá sorvasztott morális értékrendszer, az egyre züllő és csöcselékre hasonlítani kezdő társadalmi kollektívumnak az ön-maga életéhez – s az íróhoz és eszméihez – való eltorzult, minőségében leépült viszonyát Nagy László versei sorozatosan emelik a köztudat látóterébe (*Rossz álom, február 17, Háromkirályok fakírral, Tipegő liliumok, Elhúllt bolondok nyomán*). Annak a népnek a megváltozott, átváltoztatott arcát rajzolják fel tehát

ezek a versek, amelynek történelmi képviselőiben Nagy László többek között korábban költői pályájára lépett, akiknek nevében egyáltalán megszólalt, akikért küzdött Kiss Ferenc által „bajvívónak” nevezett költészetében.

Az értelmezés kulcsa ebben a – magyar nemzettudatot is az összeomlás szakadékaig sodró – válságban korántsem az embernek az el nem végzett tettek alól felmentést adó „általában vett immanens természetében”, a cselekvése önértékűségét és ezzel felelősségét is szétoldó ontológiai „helyzetében” van. Hanem jóval inkább az embert körülvevő politikai közeg szándékaiban, manipulációiban keresendő. A hatvanas évek közepétől a Kádár-kor, miközben viszonylagos (nyugati mércével persze korántsem mérhető) anyagi gyarapodást enged, és a kapitalista kölcsönökkel a keleti típusú szocialista irányítás folyamatosan emészteti fel uralma megtartása érdekében a nemzeti jövőt, a morálban, a nemzettudatban, a jövőre nyitható igényességben hosszú távon is hatalmas károkat okoz Magyarországnak. „A szovjet csapatok támogatásával létrehozott Kádár-rendszer a kezdeti terror, a katonai, majd politikai stabilizáció megteremtése (1957–1963) után paternalista jegyekkel bíró autoriter diktatúrává alakult át. (...) Magyarországon az 1970–80-as évek fordulójára Európa egyik legindividualizáltabb társadalma jött létre.” (Körösényi András) „Az a visszás helyzet alakult ki, hogy Magyarország gazdasági és politikai visszarendeződésének anyagi feltételeit nyugati kölcsönök biztosították. (...) Általánossá vált a hűtőszekrény, a televízió, s egyre több lett a hétvégi telek és a nyaraló. Ha a férj és feleség éjt nappallá téve dolgozott, boldogulhatott. Az így elért anyagi gyarapodásnak azonban az volt az ára, hogy a családok nem vállaltak gyermeket, vagy csak egyet, ritkábban kettőt. Ennek pedig az lett a következménye, hogy a magyarság létszáma ijesztően csökkenni kezdett.” (Salamon Konrád) A rendszer elleni nyílt lázadás 1956 után már nyilvánvalóan képtelenség, de a hatvanas évek közepétől már a „nép” olyan mértékű felpuhítása zajlik a hedonista önünneplés: a „vidám barakk”, a „gulyáskommunizmus”, a „fridsider-szocializmus” eredményeinek hangsúlyozása mellett, ami traumájában szinte felér az 56-os külső beözönléssel. S végső soron önmaga érdekeivel és jövőjével fordítja szembe a magyar nép jó részét. S az agyak és az érdekek manipuláló átprogramozásával mindezt ráadásul korszerű európai magatartásként („reformkommunizmus”) akarja elkönyveltetni.

Úgy tűnhet tehát, Nagy László hangja mind inkább vákuumba vész, érzékeny fülek híján hiábavalóan emel szót a közösségért, Magyarország jövőjéért. E történelmi csapdahelyzetet a kulturális hatalom csak még veszélyesebb csapdává teszi az irodalomban azáltal, hogy a maga kulturális propagandájával és erejével – a közösségi létre tekintő és annak eleven problémáit megfogalmazó irodalmat esztétikailag idejétműltnak bélyegezve – azt próbálja elhitetni az elmélet, a kritika, sőt a felnövő fiatal irodalom képviselőivel, hogy a nemzeti sorsról, jövőképről, politikai állapotról beszélni egy megszállt országban a kor nyugat-európai esztétikai fókuszaiából nézve igazából már nem időszerű magatartás! Az sem zavarja ebben a paradox s a XX. századi magyar abszurd legképtelenebb hazugságaiba a legtökéletesebben illeszkedő felfogásában, hogy Nagy László mellett és mögött olyan költők sorakoznak fel, vagy lépnek időközben elő a magyar irodalom színtereire, akik hasonló erővel, eszközökkel és elszántsággal kezdik majd felszaggatni a bálozók parkettáját a rendszer

csontokra épített tánctermeiben. A szamizdatokban a társadalom „élcsapatát” eltökélten támadó Petri György (*A kis októberi forradalom 24. évfordulójára*), a Petőfi nevével poétai harcba szálló, Petőfi eszméit: a jogot, a szellem napvilágát a magyar rendszerrel szemben a sírból is fölrángató Utassy József (*Zúg március*) és a gyilkosokat néven nevezni akaró Nagy Gáspár (*Öröknyár: elmúltam 9 éves*) Nagy László gondolatainak csak a legismertebb s a puha diktatúrában leginkább üldözött kortársai, továbbgondolói.

Nagy László mind a népről, mind a korabeli magyar társadalom állapotáról, mind a hatalom praktikáiról világos és éles költői gondolatokat közöl. Miközben a hatvanas évek végétől maga is egyre keserűbbé válik, mert a nemzeti lét társadalmi-politikai kereteit mind katasztrofikusabbnak értékeli, és ilyen sorokat ír le többek között, hogy „Szoktass a szutyokhoz, Uram, ezt valljam háznak, hazának”, „segíts előre a szennyesedésben, hogy üdvözüljek!”, néven nevezi a becsapott nép kicsi érdekekért önmaga jövőjét eladó megromlását, morális összeroskadását is. „Már émelítően becukrozva a nép, és alulról fölfelé is csúsznak a romlasztó csókok.” (*A föltámadás szomorúsága*) A társadalom szerkezetét és működését olykor a hanyatló Róma emlékét megidéző, önmaga végnapjaira meredő orgiaként írja le (*Menyegző, Elvarázsolt kastély*); a hatalomról pedig még leleplezőbb képet fest; annak ördögi, alvilági arcát mind pontosabb szavakkal tárva fel (*Medvezsoltár, Rossz álom, február 17, Inkarnáció ezüstben*).

Hószakadás a szívre. A mából látszik csak igazán, hogy miközben a szocialista berendezkedés Európában még szilárdnak, erősnek tűnik, miközben magyar vezetői az ország jövőjének kiárulásával és a népnek dobott kis ajándékokkal a viszonylagos jólét illúzióját keltik, és a „vidám barakk” megalkotóiként hamis értéktudatban tetszelegnek, s miközben a magyar nép szociális, egészségügyi, morális mutatói egyetemes összevetésben is egyre csak romlanak („bajaink világszínvonalon / vagyunk a halálban is elsők” – írja például a Nagy László-utód Ratkó József), s a mélyben már recsegnek, ropognak a parancsuralmi gépezet gerendái, Nagy László mennyire mélyről fakadó tisztasággal és gondolati pontossággal szembesül a kor hamis világával. S látszólagos elszigeteltsége ellenére mind nagyobb elismerést is kap következetes kiállásáért a kor értelmiségi rétegeinek jelentős részétől. S korántsem csupán az úgynevezett s a lejárató esztétika részéről gyakran gúny tárgyává tett „gyémánterkölcs” képviselőtéért, hanem a kitartó problémafeltáró ellenzéki és a konzekvens valóságélelemzés miatt.

Pedig Nagy László élete utolsó éveiben már a vadászottság-, az üzöttség-tudat kínjait éli (*Az a kör, az a mérhetetlen, Vallvadár, Kérés, nem teljesítve*). A politika nemcsak érzi: pontosan látja is benne azt az ellenfelet, aki nem vásárolható és nem vesztegethető meg. Az európai politikai helyzet miatt elnémítani nyilvánvalóan nem lehet, magyarországi emberi rangja miatt izolálni sem nagyon, de mind verseiben, mind személyes megnyilvánulásaiban egyre kellemetlenebb őt elviselnie a kornak. A költő mind metszőbben leplezi le az alávetettjeit kifosztó hatalom természetrajzát. *Testvérek fehérben* című verse például népballadai alapokon egyenesen arról beszél, hogy a rendszernek tett minden engedmény, elnézés, szolgálat hiábavaló: a zsarnoki erő az alattva-

lók képességeinek, javainak végső felélésére, kifosztására tör. Mindinkább a vadászott, az űzött ember kerül Nagy László verseinek fókuszába, a rendszerrel ki nem egyező, s ezért üldözött, bujdosó, nomadizáló ember önarcképpé tömörülő fájdalmai (*Versben bujdosó, Ordas mondja, Inkarnáció ezüstben*). Miközben a hamis jelszavakkal a maga érdekeit elfedő erőszak a költő életművének legnagyobb értékei mellett még a hetvenes években is akadálytalanul fosztogatja az országot.

„Gúny bitangol akár a járvány, / Beront a tűzhelyhez akárhol, / Rendelkezik mint nyegle ficsúr / Utálattal mindent kirámol, / Szabad keze bővli virágzik, / Országutat ír nyála, kítúr, / Kitaszít a házból, hazából.” (*Szólítlak, hattyú*)

Az „Úristen, én nem vagyok itthon?” kérdésének tudatával így érkezik el a költő az utolsó verséig, amely néhány nappal a halála előtt jelenik meg az Élet és Irodalomban. A *Hószakadás a szívre* utolsó üzenetként a költő legkevényebb tapasztalataival szembesít. A vers a Don-kanyarban megtörtént katasztrófaállapothoz hasonlítja az 1978-as Magyarországot. Ugyanazt a helyzetet mutatja fel, csak még keserűbben, tragikusabban, mint amit az *Országház kapujában, 1946* című versében: „NEM A MIÉNK” sem az Országház, sem a haza, sem a saját életünk immár, visszhangzik ebből az alkotásból is.

Ahogy az utolsó költemény megjelenése után néhány héttel már abból a seregnyi, Nagy Lászlót sirató búcsúversből, amelyeket halála után (majd később is, évtizedeken át) írtak hozzá a kortársai, nemcsak életműve esztétikai tartalmait, hanem a társadalmat és a másik embert is szolgáló, az ellenzéki módon gondolkodó Nagy Lászlót is búcsúztatva bennük (Illyés Gyula: *Ami majd vigaszt ad*, Csoóri Sándor: *Furulya-csonk a szánkon*, Orbán Ottó: *Nagy László*, Ratkó József: *Nagy László*, Utassy József: *Csillagvirágváza*, Nagy Gáspár: *Amíg*, Tóth Erzsébet: *Nagy László örökzöldben*, Király László: *Ellenfényben*, Bisztray Ádám: *Nagy László előtt*, Buda Ferenc: *Hózivatar, gyeheña* stb.). A költő társadalommegítélő gondolatainak erejét és új korszakot nyitogató szándékait az is bizonyítja, hogy az emlékezésekben, a búcsúzásokban a magyar szellemi élet tekintélyes része szinte egyöntetűen a maga legfontosabb örökségének nevezte meg Nagy László költészetét, s annak etikai és közéleti tartását, kiállítását is. Vitányi Iván például azokra a kérdésekre, hogy „Ki jutott közöttünk legmesszebb? Ki ért fel a legmagasabb csúcsra? Ki fejezett ki legtöbbet a magyar valóságból?”, így válaszolt: „Én úgy látom – s nemcsak most, a gyász szorításában –, hogy Nagy László. (...) Van tehát okunk elgondolkozni azon, miért történt, hogy minden más jogos akarat, törekvés, szándék, igény mellett és ellenére ez a magatartás és ez az életmű találta meg a legmagasabb rendű kifejezést...”

Ezekben a gondolatokban ma is alig van vitatható. Vitányi Ivánnak csupán azt a megállapítását vonom kétségbe, hogy Nagy László nem szól, nem szólhat már a jelenhez. „Elővehetjük műveit, de az új helyzethez már nem lesz új szava. Pedig kellett volna még nekünk ereje, tisztasága, megvesztegethetetlensége és szépsége” – írta. Nagy László ugyanis nemcsak a halála utáni években, évtizedben, de még ma is folyamatosan beszél a jelen időhöz. Éppen azért, mert ítéleteit az európai ember történelmének és a mítoszok mélyvidékének konstans emberi értékeket görgető, hitelét az idő múlásában sem veszítő forrásaiból emelte ki. Elég csak fellapozni a *Bartók és a ragadozók* című versét, amelyben

a tündöklő találmányok fölött tenyésző „képmutató ragadozókról” ezeket írja: „A század éghajlatában ez a legnagyobb ragadozó ijesztően elszaporodott, szaporítva a fondorlatos intézményeket, megfosztva hivatásuktól a tündöklő találmányokat. A traverz-erdők, a kábel-dzsungelek, a műanyag-habok felett sugárzik ez a szégyentelen fajta, s míg önmagát reklámozza mint morált, mint elérhető üdvösséget: új ragadozókat toboroz, új áldozatokat kaparint magának. Mert századunk emberét a képmutató ragadozók búvölik.”

S ekkor hirtelen pontosan azok között a gondok között találjuk magunkat, amelyek a mai kor Magyarországnak emberét is alapvetően foglalkoztatják. Különösen a költő utolsó pályaszakaszában született versek olvasásakor elemezhetjük a mába pillantó Nagy László hagyatékának sugarainál helyzetünket. Az édesanyjához mint hazája, múltja, neveltetése emblémájához írt, s az anya alakjában egy mélyről jövő, európai igényű magatartási kultúrát összegző verse (*Ha döng a föld*) így az Európában újra a helyét kereső nemzet alaphelyzetét is összefoglalva, ma is érvényesen nyilatkozik meg a jelenkori magyarság egyik legnagyobb kérdéséről. A több évtizedes kiszakadás után miképp lehetne visszatalálni úgy a „gyönyört és tórt” egyszerre rejtő Európába, hogy a nemzeti tradíciók „nekünk beszélő” „mindenségét” is megőrizzük. A *Hószakadás a szívre* című versében életének még nyomtatásban megjelent utolsó sorai is (Élet és Irodalom, 1978. január 21.) cselekvésre szólítva és leleplezően világítanak át a mába. Hirtelen értelmezni kezdik körülöttünk a kort, a „kezedben a rózsá lefejezve” állapotával analóg vonásokat mutató mai társadalmi léthelyzetet. A kicsorbult vagy kisiklatott reményeket, az új koldusság okait, az önmagával ismét szembeforduló magyarság jövőképét, az országét, ahol: „borzong a fenyves – mi lesz ott / cipót ahol a kövek közé / titkolni kell – s mi lesz ott / ahol titok sincs ahol a Hegynél / nagyobb a butaság maszlagolás / ott méregzöld tömlőc a Hegy / a hajdani szabadlegények / édes palástolója // A hazára szakad a hó / mert kevés hullt röpcédula / kevés az öngyilkos miniszterek / szívéből vér de sok fekete / hó a dögszagoló diplomatákból / még istenükből is fekete hó / és hó szakad a nyári gramafon / aranykürtjeiből a ribancok / torkából a csalárd égből / most és mindörökre az új / temetőre akár a Donnál”.

A „hattyú szólítása” tehát aligha időszerűbb a költő elnémulása pillanatától eltelt évtizedek óta, mint éppen a nyolcvanadik születésnapján. Azon a születésnapon, amelynek két időpontja is van: egy hivatalos és egy eszmei, szimbolikus dátum. Az anyakönyvek szerint Nagy László ugyanis 1925. július 17-én született, ám csaknem ötven évvel később, 1974-ben, mégis ezt a sort róttá – mintegy teljes társadalmi magatartása összegzéseként – *Életem* című vallomásába: „Mégis, ha a Bastille-börtönt 14-én döntötték le, illetet volna ezen a napon születnem.”

Ha a naptár tévedett is néhány napot, ő a Bastille-éhez hasonló falakhoz feszítette vállát egész életében, s ilyeneket dönt, rombol ma is.

Repül a hattyú, közeledik a hószakadásban.

Ébredés Borsenciben

Én ahol élek, fekete hó esik rajam-
ra. Ingem kavátka a korom fekete
krampuszai (ördög) táboroznak. De az
még nagyobb baj, hogy bennem is
terjeszkedik a fekete imperium olyan
lármával, ami nem mérhető már
decibellel. Lakom a Danánál, ágyam
lábamál futnak el a kabok. Egy
épen maradt idegszálamra horgat
kötök, horgászok, hogy magamat meg-
nyugtassam. De a hal, amit kifogok:
petróleum-szagú. Megyek a vadász-
étterembe, a pincér sült-csirkét
hoz elem, de ezek hal-íze van.
Már hasonlítok az angyalokra,
akiknek ~~nem~~ szabad akaratuk
van, de testük nincs. Már
liliom-koszorúik a belem. Nagy
fehér hegyekről álmodok, ahol
a rózsaszálak ~~szé~~ sí- talpon
jönnek elem. De most pilenni
nincs időm, párbajoznom kell
egy fekete óriással, akinek a

←
(ezek nők)

Csoma '81

- 2 -

(octapetko)
macso?jk

taban

szakoról
van, a zsebk-
nek.
húzójk

roszt
reszelnek
vele!

teste korom, a pofája pedig
olajfoltoktól sivatványos. Ez
nem a Terep Ananuk, ezt nem
lehet megölni, mert nincs vére.
Ahol születtem: most virágoz-
nak a fák. A kert szép-
dán egy virág-Nicsinszkij táu-
col. Nem láthatom őt, mert
a Tudományos Akadémián egy
előadást kell meghallgatnom.
Már zörög a bőröm. Zöld
memzeretű Klinikáról álmodok,
nyírfacsutok meg tíz fehér
nyírfadoktorok! De most
éppen nem mehetek: nyalókát
kell terveznem a nyalókáknak:
Zöld reszelőt, csak becukrozom
kicsikét! Engem a rossz
álmainkat kellene kitüntet-
ni. Letérdelek az anyagföld-
re, imádkoznak, de nincs ki-
hez. Körülöttem kidöntve a fák,
törzsükön szivek, betűk, ott
látom saját monogrammom is.

- 3 -

Kisoda dúdolja ért a prö-
nyü bölcső-dalt a föld-golyó-
nak: Kis szilagom, tente- teute,
aludj el, aludj el pörökre! Ó nem
az Isten, hanem a Vak Jever,
aki ha a lénia mellett vonalat
húz, ott eltűnik a zöld. Ó "id-
nyítja a fűrészeket kozmikus
testvéreim ellen. Odakötözöm ma-

fák

gamat egy fűhoz, viszorítok az
acél-fogakra, és mint a halál-
ra-ítéletek, így kiáltok: Eljener
a fák! — Ébredj fel László,
ez itt Borsenci — susogja szív-
ri barátom. Zöld udvarban állok

Keret
szék.

parolázok a falevelekkel. Egy pia-
ke kislány bokor így kisírt: Isten
hótt, Laci bácsi! Egy öreg somfa

gyökér

gyümölcsét hullatja: Vagyd, ez az
én vécőppjeim! Szembe velem most
jön fel a Telehold. Mögöttem
most emelik fel a pitkát a
tűzről. Majd vörösbort iszom, és a
tűcsökök gyémánt-renejét hallgatom.

Borsenci, 1976 ~~september~~

N.S.

Csűrös Miklós

Nagy László és Arany úr

Az *Arany úr, az őszikék meg én* című vers keletkezéséről Nagy László naplója, a *Krónika-töredék* tudósít. 1976. december 19-én (vasárnap) jegyzi föl a költő: „Délután elővettem az irkámát, ugyanis eszembe jutott, hogy tavaly ilyenkor egy kis őszike mászkált a karórámon. Akkor nem lett belőle vers. Most pedig eszembe jut Arany János, az *Őszikék*, az époszok. Markomban a vers, már csak meg kell írni. M-tal nem tudok társalogni emiatt. Azt hiszi, hogy az altatóktól vagyok kába. Mert csak magamba nézek. (...) Jól haladtam a verssel. Hiszem, nem válik majd szégyenemre. »Arany úr, az őszikék meg én« – ez a címe.” – A korábbi őszike-epizódot az 1976. január 7-i naplóbeírás rögzíti. „Aasztalomon három őszike alszik. Nemrég az egyik fölém mászott a kezemre. Néha repkednek kicsit.” Mindkét karácsony-szilveszter körüli naplóemlékeztető Szigligeten készült. Nagy László szigligeti tartózkodásairól, hullámzóan változatos ottani versírókedvéről Vasy Géza írt tanulmányt. *Őszikén* Nagy László a vers szerint is őszi bogarat értett, cirpelő hangú tücsökfaját. Ez termékeny félreértése Aranynak, aki *Őszikék* című versében így magyarázza a Kapcsos könyvbe írott versek elnevezését: „Olvasó, ha fennakadsz, hogy / Könyvem címe: »Őszikék«, / Tudd meg: e néven virágok / Vannak ősszel – és csibék.” Ez a szerzői eligazítás Arany részéről a kései versek témáinak szerénységére, hősietlen köznapiságára és sokféleségére, spontán változatosságára utal. Nagy László is szembeállítja az őszikéket az „époszokkal” (Arany persze ékezet nélkül írta a szót), és a vers szövedékében olyan motívumok bukkannak föl, amelyek magánérdekű megfigyelésekkel kapcsolatosak, és csak lopva, közvetetten jelzik a nagyobb méretek és a lappangó erő rejtett feszültségét.

Arany „hatását”, költészete példáját és ihletését visszatekintő nyilatkozataiban többször regisztrálja. Egy helyütt úgy emlékezik, hogy tizennégy éves korában a *Családi kör* bűvöletében kezdett rendszeresen verset írni. A Toldi farkaskalandja inspirálta *A jó vitéz vesztesége* című versét. Jellemző, hogy amikor változó szempontok szerint végigfut a magyar költészet kincsesházán, mikor idézi Aranyt és mikor nem. Ha a dal műfajában keresi elődeit, Petőfire, Csokonaira, József Attilára hivatkozik; mikor a tagoló és időmértékes verset próbálja „párosítani”, Berzsenyi Dániel és Vörösmarty Mihály példája lebeg előtte. Arany neve (más klasszikus költőkével együtt) akkor ötlük föl benne, amikor a haza, a nép iránti „költői felelősség” hagyományait idézi föl. Előfordul, hogy fenntartást, mondhatni vádat hangoztat Arany ellen a folklór kiaknázása témakörben: „Arany János idegen minták szerint írta balladáit. (...) A költőt és akadémiai titkárt csak egyetlen fal választotta el Reguly Antal hatalmas vogul gyűjteményétől. Ha ismeri ezt, feltételezhető, (...) A csonkán maradt Csaba *trilógia* nem íródott volna gépies nibelungi sorokban.”

A túlzottan tömör fogalmazás ezúttal féligazságú ítélethez vezetett, de kétségtelen, hogy Nagy László annak a lehetőségnek csak részleges, az optimálistól elmaradó valóra váltását panaszolja, hogy a magyar népies költészetnek

már a megalapozásakor döntő szerepet kaphattak volna a finnugor népek költészetének szemléleti és ritmikai tanulságai. – Az Aranyra való hivatkozások akkor szaporodnak meg és főleg akkor gazdagodnak új jelentésekkel, amikor a vidámság és a játékoság képzetköreivel kerülnek közös kontextusba. Nagy Lászlónak sokáig az volt a véleménye, hogy a „nagyon fontos dolgok” elmondása nem fér össze a „derűvel”. Egyik utolsó interjújában, 1977-ben mondja: „játékos verset igazán csak az utolsó két évben tudtam írni”, és „játékos formák is hordozhatnak komoly, sőt komor tartalmakat”; az ezt a gondolatot erősítő jól megfontolt példatárban Petőfi, Csokonai és József Attila szomszédságában Arany szerepel.

Laza, rögtönzésszerű a vers gondolatmenete. A címet (egy Nagy László címadási jellegzetességeiről szóló tanulmány alapján) mellérendelő – antonimikus, meglepő társítású, archaizáló típusúnak nevezhetjük. Itt hangzik föl először az *úr* megszólítás, amely többször is ismétlődik majd a szemérmes jelzővel vagy bús Arany *úr* változatban; az urazás és ismétlése a régiességen túl tiszteletet érzékeltet, de visszafogott fölényt és ironiát is; olyan hanghordozáshoz illeszkedik, amelyet csak egyszer (és éppen Arannyal társalkodó versben) lehet megszólaltatni. Az első kilenc sorban a címben jelölt hármasságon belül az Arany-fenomén meghatározásán medítál a költő. Még egyes szám harmadik személyben beszél elődjéről, aki bevezette jelzős mellékmondatokban; a nemzeti jelző előbb társadalmi státusára vonatkozik (nemzeti *úr*), aztán költői jellegzetességére (nemzeti és kozmopolita egyszerre). Arany költői világát rendkívül tömören, célzatos utalásokkal tekinti át: nyelvművészetére, szűkszavúságára, eposzi koncepciójára emlékeztet, az Álmos vezér-azonosítás a honfoglalási monda legrégebb férfi hőisével, Árpád mitikus származású apjával teremt szellemi kapcsolatot. Részletesebben idézi föl Arany természeti látomását (talán a *Bolond Istók* második éneke reminiscenciájával), és – az *Őszikékre* utalva – az idős költőt érő méltatlan sérelmet.

„Őszike, piciny bogár.” – a cím második tagját értelmezi a következő egység bevezetője. A zsugorított méretek világát teszi szemléletessé a Mab királynőcske hasonlat. Az őszikebogarakkal kapcsolatos tapasztalat és emlék leírása kontaminálódik a *Romeo és Julia* nevezetes betétfjére való emlékeztetéssel Mab királyné „piciny fogatára”; e részlet fordítása Arany egyik legragyogóbb költői varázslata. A miniatürizáló technika a „relatív méret” evidenciájának felismerése, a karórán mászkáló őszi bogarak keltette shakespeare-i asszociációk egyszerre vezetnek el a mikrokozmosz metaforájához („világom egy violamag”) és mindenség tágasságú képzetekhez („mennyei küllők”, „üstökösök”), még erotikus látományokhoz is. Itt már magáról és övéiről, a hozzá tartozó valóságról nyilatkozik a vers narrátora. „Most énrajtam a sor” (tudniillik Arany *úr* és az őszikék után), és hogy a saját versét frivolabbnak, érzékibbnak minősíti az Aranyénál, azt a másakra értett *szemérmes* jelző árulja el. A hintón való száguldásnak a Mab királynéból átvett összevont hasonlatát folytatva az önjellemzésnek egyre magánérdekűbb, ugyanakkor egyre személytelenebb rétegeibe ereszkedik alá, körről körre mélyebbre. A „beteg vagyok, árva” bejelentés után a később halálosnak bizonyuló betegsége tüneteit és önsorsrontónak mondott életformáját vallja be Arany *úr* színe előtt. (Naplójában mindennaposak a gyomorgörcsökről,

idült hányásokról szóló följegyzések, de a *hányok* igei állítmányhoz a versben metaforikus tárgyi vonzatok is tartoznak, „vért és hazát”; lelki háttérüket megvilágítva, okadatulja mintegy a patológikus testi tüneteket.) A folytatásban ismét az állítmány pompás megválasztása teszi lehetővé a bravúros tömörítést: „ha a sárkány habos már, megülök csengős csikót – / hintót csak holtan –”. Az első sor beillenék virtuális pályaképnek, belső periodizációnak: a lovagias, bajvívó korszak után a játékosság, a derű évadja következhet. A *hintó* a párhuzam és az ellentét jegyében fölidézi Arany nevezetes lócsiszár-motívumát; a halál meg az eposz említése átmenetet alkot a végső elszámoláshoz, a vers zárlatához. Még mindig a repülés és forgás metaforájának igézetében hártja el Arany örökösének szerepét, félve a veszteségtől, hogy kifordulnának zsebei és zsigerei. Semmi sem utal arra, hogy az eposzokban vagy az őszikékben (hisz ez az a két nagyobb korpusz, amelyekkel a vers metonimikusan azonosítja a nagy költőelődöt) valami neki nem tetszött, számára elfogadhatatlant találna. A különbséget, az alkati másságot tudatosítja, ezért vállalja, hogy Arany szemében akár „dombérozónak” (zajosan mulatónak, tivornyázónak) látszhatna. Gondolatában és kívánsága szerint Arany talán olyannak minősíti a „dombérozót”, „aki elveszejt vért meg aranyt, / de a mennyet megnyeri –”. A vérhányás meg az arany elvesztés motívuma így összevonva Ady emblematisz kötet címére emlékeztet, s valóban, innentől kezdve Nagy László önarcképe egybeolvad Adyéval, a kettős portrét szemére csúszott „feketekalap alatt” ábrázolja, s a halál látomását Ady modorában groteszk allegóriával festi: „hahotázik a hús és vigyorog a csont”. De az üdvözülés Arany szájába adott gondolata a végső kérdésekről való végső számvetésre készítet: „Óhajtom én a mennyet?” A halhatatlanság kérdésére a hit nélküli autonóm ember ábrándtalan realizmusával válaszol. Egyéni pusztulását érzékeivel szimatolja, és a havazás egész életművét beszövő motívumával érzékelteti: „Nem ijeszt a hó.” A halhatatlanság kérdését (bár nem élezi ki a hitbéli különbséget) gyökeresen másképp szemléli, mint a *Honnan és hová?* költője, aki halála előtt is azt vallotta, „Hogy nem addig tart az élet / míg alatt a testben jársz;”.

A befejezés komor és illúziótlan jóslata ellenére a vers egészét jellemző hangulatot és stílust egyáltalán nem neveznénk tragikusnak vagy patetikusan fenségesnek (hogya a Nagy László költészetében tartósan domináló esztétikai minőségekre utaljunk). Még a vidámsággal is összeköttetést tart a féloldalas párbeszéd évődő tónusa, mintha játékosan ingerkedve tréfálkoznék, kötekednék a már egyenrangú felnőtt unoka a tiszteletre méltó, de mégiscsak régebbi időhöz tartozó, pátriárka életkorú nagyapjával. Versforma dolgában az *Arany úr...* nem tartozik az elődök előtt tisztelgő verseknek ahhoz az elterjedt típusához, amelyik imitálja a régebbi költő jellegzetes strofikus vagy/és metrikai alakzatait. 42 soros szakozatlan szabad vers, a sorok 13-16 szótagosak; csak elvétve akad közöttük olyan, amely szabályos, például 4-4-4-3 vagy 4-4-4-2-es ritmizálást enged meg („Ezek az én / őszikéim / szemérmes jó / Arany úr. // Bolondul csak / én száguldok / s beteg vagyok / árva,”). A szöveg veretességét és akusztikai összetartó erejét alliterációk növelik: „világom egy violamag”, „hányok ... hazát”, „világos vért”, „whisky és vodkát”, „hintót csak holtan”, „csengős csikót”, „szimatom, e szűz vad”, „hahotázik a hús”. A szókezdő mássalhangzók tükörszerű elrendezésben, ellentétes sorrendben is ismételhetik egymást: „A Sem-

miből por, majd a porból Semmi.” A kohézió meg a zártság benyomását erősíti, hogy az Arany úr szókapcsolat előbb a sorok elején: kétszer, majd sorvégeken ötször ismétlődik meg. Saját nevére már Arany is gyártott szójátékokat; efféle „mesterkedésekben” nem marad el tőle Nagy László sem. Föltűnik a szövegben a sárarany, a nyelv aranya, a lány-arany (éposz), az aranyujj, a vér és arany asszociációja. Hasonló remeklés az őszikés jelző meg a kés szó egybevillantása vagy a *taruk-faruk* egyéni alkotású hangulatfestő ikerszó.

Műfaján tűnődve a rapszódia jut eszünkbe, de nem ódaian emelkedett változata, hanem az, amit a görög szó eredetileg jelentett: összetoldott ének. A definíciók közül ide illik az érzelmek és gondolatok hullámmása, a kötetlen szerkezet, amelynek részeit nem annyira a szoros logika, hanem a képzelet és az asszociációk szeszélye kapcsolja össze, a közvetlen és szubjektív kifejezés. Van köze az ars poeticához is, hiszen egy nagy példával összehasonlítva jellemez egy szuverén költészettant és alkotásmódot, műfajok és műfaji változatok közül választja ki a hozzá közel állókat. A vers nyelvi stílusában a képgazdagságot diszkurzív jelleg egészíti ki, a vizuális imagináción kívül szerephez jut a nem képi fogalmazás is („S jelenthetem, így se unalmas,” „Pihennem illene csak.”).

Nagy László ihlete egy-egy versre koncentrálódva izzott föl, de arányérzéke távlatokat belátva működött, verscsoportokban és ciklusokban gondolkodott, előre sejtette a ciklusok helyét a kötetekben, a köteteket az életműben. Ez a mérnöki szerkesztő hajlam egy arcképcsarnok tervét is elgondoltatta vele, amely a *Versben bújdosóban* kirajzolódik és a *Jönnek a harangok értemben* beteljesedik. A külföldiekről ezúttal nem szólva és a keletkezés időrendjét megbolygatva, verseiben a nagy költőelődök, a kultúrhéroszok impozáns láncolatát fogódnak össze: Balassi, Berzsenyi, Csokonai, Arany, Vajda, Ady, Bartók, Csontváry, Krúdy-Szindbád, József Attila, Tamási portréja kívánkozik egymás után a képzeletbeli galériában, s ehhez a sorhoz kapcsolódnak az (akkor még élő) kortársakat megszólító *Vidám üzenetek*. Ennek az elgondolásnak az elevenségére és inspiráló erejére lehet bizonyíték, hogy a *Jönnek a harangok értem* egyik ciklusában (*Műtét anyánk szemén*) kronologikus sorrendben követik egymást a Berzsenyi, Arany, Vajda és Ady emlékének szentelt versek – a következőkben erre a kisciklusra vetünk egy pillantást.

A két Berzsenyi-vers néhány napon belül egymás után keletkezett; a naplóban is olvashatunk összetartozásukról: „amik kiszorultak a versből”, tudniillik a *Berzsenyi szólításából*, „megírom töredékeknek. Süvítve, alig egy óra alatt kész a »Töredékek Dani uraságnak«. Ez a vers igen kell a másik után. Így akarom közölni is.” Az első a magyarokat ostromozó ódákhoz kapcsolódik; ellentétben alapul a „nagy fényű férfi” meg a „sivár sugár-haza” képzelet közt, „hol nincs soha változás”. Az alkaiozsi strófák fekete humorral jellemzik a fenséges harcos és a törpe ellenfelek aránytalan és disszonáns viszonyát: „A mába lépj le Dániel úr, dühöngj, / kutasd a kórság rút pete-halmazát, / s mert sárkányként a moly fia hemzseg, / Dániel úr, tusakodj molyokkal!” A *Töredékek...* folytatja az ódaiság lehetetlenné válása miatti szitkozódás szólamát, a moly és a pete metaforának itt a sár, „az idő rovarai” képzetek felelnek meg; mégis, a „démoni változatok” mellett a „tündérik” is megszólalnak, s egy irreális fikcióban („Ha akkor élek, /.../ szegődök testörödüln”) a szerelmes, a „mezei szorgalomról s hellén aranyidőről” „békén hevülő” Berzsenyi képe is földereng.

Vajda János látomásait már egy korábbi vers, a Petőfi Sándor születésnapjára alcímű *Föltámadt piros csizma* is fölidézte. A vershelyzet *A virrasztókéra* emlékeztet: „egyetemes télben” „mi fekszünk behavazva / sebzetten, csonkán éktelenül”, de a kollektív halállal egyenlő elalvás helyett a versbeli közösség az „újjászületés” euforikus látomásában részesül. Ez után az ujjongó, elragadtatott prófécia után a reménynélküliség megkövült jelen idejét vizionálja a *Búskomor Vajda János*. A vers első és harmadik szakasza elején refrénszerűen megismételt szentencia áll: „Nyaramtól megözevgyültem / csak sírok sötétre színültem”. A teljes szöveg azonban még ezt az illúziótlan kijelentést is helyesbíti és tagadja: „özvegy” csak az lehet, aki legalább vőlegény volt, akinek legalább arája, párja volt, de Vajdának ennyi sem jutott. Életmérlege merő hiány, az aranyasszony csak „szép lehetőség”, „meg nem született bőség”, a negatív értéket a férges, az üresség, a „minusz-idő” és szinonimáik jelölik.

Az *Ady Endre andezitből* Szervátiusz Tibort, a szobrászt szólítja meg. Adyról, a szobor ábrázolta alakról inkább közvetve szól; középpontjában az elkötelezett művész ars poeticája áll, de már nem az ostorozó indulat példajaként idézve, mint *A föltámadás szomorúságában*: „Fordítsuk a fekete kőhöz arcunkat, inas kezünket, / faragjunk magunknak istent, aki nem hagy cserben soha!” A költő és a szobrász történelmi szituációját és állásfoglalását rokonítja a „gúnyos idő” túrhetetlen csúfondáros pimaszsága és a tartós halálközelség, az „öldöklő angyal” ismétlődő suhintása; e kettős szorítás ellen az alkotásba visszavonuló néma dac az egyetlen méltó válasz. Félszavakból is nyilvánvaló, hogy a nemzeti és a nemzetiségi gondok-bajok testvéries rendezésében mindmáig Ady a példakép, még akkor is, ha a békéltető szándékot szomszédaink, a Duna menti népek képtelenek voltak megérteni és annak szellemében élni. Szervátiusz Adyja túl van istenkereső kísérletein és a jó szándékú emberi szövetségkötés próbáin; profán, ember alkotta „vitézi isten, a legkeményebb kőből bővölve figyel, / míg meg nem lágyul, míg szóba nem áll velünk a végzet.”

Összehasonlítva az *Arany úr...*-ral a költő-géniuszoknak emléket állító többi verset, sajátos párhuzamokat és ellentétes vonásokat regisztrálhatunk. Abban mindegyik megegyezik, hogy a halál előérzete, motívikája felé gravitálnak, „a havazás árnyéka” vetül rájuk, hogy egy önmegszólító vers címét idézzük. A felhőtlen jókedv már ezért is kivételesen ritka az igazi ambícióval készült kései versek között. Az élet, az életminőség kritikusaként azonban nem jellemzi Nagy Lászlót ez a változtathatatlan felkészülten váró sztoicizmus. A tárgyalt versek közül egyedül az Aranyról szólóból hiányzik az erkölcsi rossz elleni lázadás és a morális ítékezés pátosza. A történelmi panteonból kiemelt hősök mind a kor kicsinyességét keserülő magányos héroszok. Berzsenyi kora éppúgy, mint Vajdáé, Adyé: perverz, sivár, igazságtalan. De a „ma”, Nagy László jelene, amelybe dühöngeni vagy sírni léphetnek le az elődök, még mélyebbre süllyedt; szitokszavak, az állatvilágból vett megsemmisítőnek szánt metaforák fejezik ki az ép erkölcsű ember undorodását. Ez a perspektíva akarva-akaratlan a hőst is lefokozza, a méltatlan ellenféllel szemben céltévesztetté válik a bajvívó gesztus. Az *Arany úr, az őszikék meg én* eredetisége és egyedisége abban sejlik föl, hogy költője elfordítja fejét attól a bolhacirkusztól vagy rossz vásári komédiától, amely oly készségesen rántaná le magához a főlháborodott moralistát. „Minden póz nélkül” mutatkozik, ahogy Péterfy Jenő írta az *Őszikék*

költőjéről, s ugyancsak Péterfytól kölcsönözve a szót, a költeményen „megvan a pszichológiai dátum nyoma”, ami ezúttal az őszi bogarakkal és Arany Jánossal kapcsolatos emlékek és asszociációk fölrebbenése a szigligeti alkotóházban. „Talán elég idős vagyok, s még elég erős, hogy olykor föltojlam a sisakrostélyt, mosolyogjak egy jót, szórakoztató fintort vágjak akár” – mondta egy évvel a vers megírása után, az új kedélyállapot és ihlet típus jelentkezését észelve és indokolva.

Az *Arany úr, az őszikék meg én* című vers elemzésével, de még kiemelő említésével is ritkán találkozunk a Nagy Lászlóról írott monográfiákban, ismert tanulmányokban. Pedig a szakirodalom igencsak gazdag, egy-egy versről részletesen kidolgozott analízisek készültek. Maga a költemény is jelentős, ezt már maga a költője gyanította, amikor elkészülte után naplójába jegyezte: „Hiszem, nem válik majd szégyenemre.” A kilencvenes években, amikor egymás után születtek és jelentek meg a Nagy László életművét áttekintő nagyobb földolgozások, olyan fordulat következett be a recepcióban, amelyet a monográfiák szerzői még nem, vagy legfőljbbe óvatosan és részlegesen tudtak egyeztetni koncepciójukkal. Még a nyolcvanas évek második felében jelentkezett egy kételkedő, olykor türelmetlen és elfogult hang, amely megtörte az addig egyöntetűnek látszó elismerés, sőt néha kultikus hódolatba átcsapó magasztalás szolamát. A Petőfi Irodalmi Múzeumban 1995-ben rendezett nagyszabású emlékülés az egyik pamfletszerű különvélemény címére utalva föltette a kérdést: „Van-e baj Nagy Lászlóval?” – és utólag olvasva a *Reinkarnáció ezüstben* című tanulmánykötetet, az emlékülésen elhangzó felszólalások közül azokat érezzük történetileg is jelentőseknek, amelyek tárgyilagosan érvelve előremozdították az életmű objektív értékelésének és az ehhez szükséges kritikai átértékelésnek az ügyét. Kitént belőlük, hogy a Nagy László halálát megelőző években olyan nóvumok jelentek meg költészetében, amelyekből finom fülű kritikussai a gazdagodás és részleges megújulás lehetőségét hallották ki. „Az utolsó korszak önszemlélete és szerepértelmezése nem egyszerűen folytatása a korábbinak, hisz ezt egy másik szereptudat, helyesebben egy másik énszemlélet is kiegészíti, módosítja” (Lakner László). A megváltozott új „én” nem szociális szerepként értelmeződik, hanem „a személyesség tereiben” bontakozik ki. A felnagyított, mitikus-morális hős helyett a mindennapi ember kerül a lírai világkép középpontjába. Részben ezzel kapcsolatban szabadul föl a vidámság és a játékoság addig visszafogott ösztöne. (Nem sokkal előbb még azon aggódott, hogy „fontos dolgok sohasem kapcsolatosak a derűvel valahogy”.) Az Arannyal való új találkozás is segíthette az ilyen gátlások leküzdésében, s amikor a kritikában az az igény támadt, hogy netán érdemes „az utolsó korszak felől” újraolvasni a verseket, többször fölbukkant az *Arany úr*... másféle modernségének, személyesebb társadalmi közösséghez szóló üzenetének példája. Ez nem felülbírá-lása és korrekciója, hanem az életmű belső alakulására figyelő kiegészítése a korábbi Nagy László-képnek.

Fodor Miklós

Harc a vitális erőkért

Nagy László költészetének e lényegi vonása a *Tűz* című versben

*Tűz
te gyönyörű,
dobogó, csillag-erejű
te fűtsd be a mozdonyt halálra,
hajszold, hogy fekete magánya
ne legyen néki teher,
tűz
te gyönyörű,
ihlet, mindenség-gyökerű,
virágozz a vérző madárban,
égesd, hogy a sorsot kimondja,
nem a hamuvá izzó csontja,
virrasztó igéje kell,
tűz
te gyönyörű
jegeken győztes-örömű,
ne túrd, hogy vénhedjünk sorra
lélekben szakállasodva,
hűlve latoló józanságban,
ahol áru és árulás van,
öltöztess tündér-pirosba,
röptess az örök tilosba,
jéghegyek fölé piros bálba,
ifjúság királya,
tűz!*

A *Tűz* című Nagy László-vers műfaja szerint művészi ráolvasás. A tűz, akit tevékenységre biztat a versthős – az archaikus jelképezés szerint – a mindeneket mozgató erő képviselője és megidézője a jelenségvilágban. Jelkép, amennyiben a jelképpé avató tudati hozzáállást a jelenségvilág és a mögöttes túli világ közötti hídképzésként gondoljuk el. Mit jelent e költői szövegben a ráolvasás műfaj-kategóriája? Milyen jelenetben szólal meg ez a ráolvasás? A ráolvasás megeleveníteni akaró beszéd. Ily módon az akarat világba vetítése. A ráolvasás háttérben egy hitet találunk: hitet abban, hogy az erősen akart és hittal kimondott szándéknak világformáló, világelevenítő hatása van. De csak akkor, ha a szentség világteremtő hatalma tüzesíti át. Ezért a ráolvasás elsődleges célja a mondó személy és a kimondandó beszéd megszentelése. Amikor Nagy László e versében a jelképként megidézett tüzet életre serkenti, ezt csak azért teheti meg,

mert lelkében ezt az égő-égető valamit érzékeli. Tűzzel beszél – szent indulattal, magas érzelmi hőfokon, szilárd morális elköteleződéssel. Miért van erre szükség? Mert úgy látja, úgy érzi és sejti, hogy az átlagon felüli, egyéni vitalitás az egyetemes, kulturális kihűlés következtében veszélybe került. Miközben saját átlagon felüli vitalitásának veszélyeztetettségét érzi, egyben az emberi életminőséget a maga általánosságában és globalitásában is félti. Hiszen épp az átlagon felüli életerővel megáldottaknak kellene a többiek magukkal ragadniuk, felkeltvén bennük is a mindeneket teremtő tűz képét és erejét.

A vers értelme tehát: harc a vitális erőkért. A moralitás mindent megelőző alaptette itt azt jelenti: oda kell állni a vitális erők mellé, befogadni hatásukat, cselekedni általuk és értük. A háttérben Nagy László világképe: archaikus és modern kultúra drámai feszültsége; élethalálharc az emberi lét megőrzéséért; a kultúrateremtő emberi lét féltése önmagától. *Túl sok minden veszett el az*

ősműveltség felszámolásával. Ezt a veszteséget valamikor, valahol, valakinek észre kell vennie, ettől a veszteségtől valakiknek meg kellene rettenniük.

Hajszolódni akar a versben megidézett hős, hogy magányát viselhesse. A magány a vállalt feladat következménye. A feladat az archaikus műveltség által közvetített jelképek újraélése és újraélesztése. A feladat e jelképek lelki megfelelőinek, az archetipikus erőknek a megelevenítése, a befogadó egyének átforrósítása egy régi-új, de emberhez illőbb és méltóbb kultúra és társadalmi berendezkedés megteremtésének jegyében. A hajsza: túlhevített életet eredményez. Ez az alkotás előfeltétele. Főleg olyan korban, ahol a kultúra nem kedvez az alkotásnak, a rejtekezésnek és a rejtett dolgok felmutatásának. Főleg olyan korban, ahol a művész árral – divattal, elnyomással, megbélyegzésekkel – szemben kénytelen alkotni. Ezért gyönyör, bár kín az alkotás, mely a süllyedő lelket időről időre felszínre hozza, de nem vált meg a süllyedéstől, mert maga a kor süllyed.

Ha e vers ráolvasás, ha a kor szülőttei betegek, akkor e vers: *gyógyítás*. Amiképpen síppal, dobbal, nádi hegedűvel gyógyítja a gyermek a gólyát, azonképpen gyógyítja szavaival a költő beteg korát és kultúráját. A magot akarja elérni minden varázsmondás, a rejtekező lényeket. Ahol a betegség piszka megtelepedett, ott akarja a lelket megerősíteni, hogy az a rosszat magáról le tudja vetni. Nem a ráolvasó tisztítja meg a lelket, de a ráolvasó és maga a mondás segíti a lélek immunrendszerét az újjáteremtődésben. A gyógyítás – archaikus fogalma szerint – a teremtő erőnek segítő tevékenység.

A ráolvasó személyiség szükségképpen táltosalkatú, mivel a betegség közelében, a rontó hatalmakkal harcolva él: *állandó halálközelséget vesz magára*. A halál torkából kell kimentenie az áldozatot, hiszen ha nincs gyógyulás, az ember a halálé. Ezért a ráolvasó mindig halálra szánt ember. Nem érdekli saját pusztulása – nem érdekkelheti, ha csak ezen az áron tudja jótékony hatását kifejteni.

Ezzel felvázoltuk azt az elméleti keretet, melynek elrendező rácsozata nézetem szerint nem csupán e vers, hanem Nagy László egész költői világának értelmezését és jobb megértését is elősegítheti. E költészet vallásos karakterű. Ezt kijelentvén azonban korántsem válaszoltunk arra a kérdésre, milyen vallás idéződik meg lépten-nyomon. Nézetem szerint nem is lehetséges határozott válasszal előhozakodni. Ennek egyrészt az az oka, hogy különböző vallástípusok egyaránt megidéződnek. Jánosi Zoltán mutatta ki a *Csodafiu-szarvas* című vers kulturális-vallási hátterét elemezve a totemisztikus, az agrármitikus és a keresztény hagyományok egymásra rétegződését. Ezen egymásra rétegződés felismerése nyomán tárul fel a következő művészet- és vallásfilozófiai probléma: Nagy László teremtő költészete olyan vallási formát előlegez, mely még nem létezik, mellyel mondhatni a jelen terhes.

A *Tűz* című vers *ráolvasás*, mely egy képzeletben megalkotott *közösségi rítus* keretében nyeri el igazi értelmét. A művész közösségi szerepe és egyéni alkata szerint *táltos*. Szándéka szerint magát a teremtő erőt idézi meg és igézi cselekvővé. E tettét az a mély érzés mozgatja, hogy a jelenkor kultúrája bénító, sebző, kihűtő módon hat a teremtményekre, ezért arra van szükség, hogy a *romlatlan forrásból valaki merítsen*. E feladatot a költői személyiség oly erős *elhívásként* éli meg, hogy még akkor sem tágít mellőle, amikor nyilvánvalóvá

válik számára a felmorzsolódás, az *áldozattá válás* elkerülhetetlensége. A vers szövege ezen vallásos kulcsfogalmak mentén minden részletében értelmezhető. Állításomat támasszák alá – vagy tegyék kérdésessé – a következő oldalak.

A tűz – mint korábban állítottuk – a teremtő erő, energia megidézője nemcsak Nagy László költészetében, hanem az egyetemes jelképezésben egyaránt. Sőt, a tűz maga ez az energia. Földi, konszolidált körülmények között is utal lényegére. Ezt a rejtőzködő lényegiséget nevezi meg a művész, amikor azt mondja: „csillag-erejű”. A csillag jelensége fogalmilag a kozmikus energia-teremtéssel azonos. A költői látványban a tűz „gyönyörű”. Ez a jelző azonban nem a tűz egy tulajdonságát jelöli, hanem a hozzá fűződő művészi-emberi viszonyt. Viszonyfogalomként azt jelenti, hogy a tűz látványa gyönyört kelt az őt szemlélő lélekben. A gyönyör az öröm felsőfoka. Ily módon fokozhatatlan. A gyönyör ebben a versjelenetben a teremtő hatása a lélekben. A személyiség belső érzékelő rendszere gyönyörként észleli a lelkében megébredő teremtő hatalmat. A gyönyörű a szép rokona. Az első a tudatot és általában minden keretet túlfeszítő élményre, a második az egyensúlyteremtésre vonatkozik. Ebben a képzetkörben mindkettő a teremtő-törvényadó hatalom hatása, ezért szakrális fogalom. Amennyiben szakrálison azt értjük, hogy valamely jelenség visszavezethető a teremtő hatalomra. Amikor a művész a tüzet szemléli – akár ténylegesen, akár képzeletben, gondolatban vagy érzésben – a csillagerővel, e nem emberi léptékű energiateremtéssel találkozik. Amikor gyönyört érez a lélek, adott lehetőségei mintegy túlfeszülnek, túlfűttetnek. Ebben az állapotban a lélek többről „tud”, mint ami önmaga, ezáltal többé is válhat. Ez a lény újjá-, avagy továbbteremtődésének szakrális állapota.

A tűz lobog. Lobogása félig szabálytalan, félig szabályos ritmikát adó tompa pufogás. Amikor a személyiség befelé figyel, csendjében ilyen hullámmó ritmikát hall. Zúgó dobogásként észleli az őt éltető életet. Azért vesz dobót a kezébe, hogy ezt a dobogást felerősítse. A dobolás akkor nevezhető szakrális cselekedetnek, ha a dobos a teremtő erő lélekben zúgó halk hangjára hangolódik. Ha nem önkénye adja a ritmust, hanem az általa így vagy úgy érzékelt élet-erő. Ha a dobolás a teremtő hatalom felerősítése, akkor szakrális, ha szakrális, akkor táltos-dobolás. Amikor a költő dobogásként hallja az életerőt lelkében, amikor olyan verset ír, melynek ritmikáját erre a dobogásra hangolja, akkor ebből a szempontból táltosként viselkedik. A tűznek mint teremtő hatalomnak a megszólítása is táltos-, azaz kiválasztottan szakrális személyiséget igényel.

A verzhős, e táltostípusú és táltos-élethelyzetben lévő személyiség, nemcsak megszólítja, egyenesen felszólítja a teremtő hatalmat. Ez a hozzáállás keresztény vallásos keretben megbotránkoztató. Nagy László világképében azonban természetes. Ebben a világképben a teremtő hatalom hatását a lélekben és tágabban a társadalomban el lehet nyomni. Az ember által épített másodlagos meghatározó hatalom, a kultúra képes erre. Éppen e kihűtő, elgyengítő másodlagos hatalom ellenében van szükség a tűz felszítására, a teremtő hatalom cselekvésre szólítására. Ez a felszítás, felszólítás, buzdítás a költői beszéd alaphangoltsága e versben. „te fűtsd be a mozdonyt...” A mozdony itt mint irányító, valamit maga után vonó létező érdekes. Mint ilyen utal minden egyéb hasonlóan irányító hatalomra. Például a lélek irányító központjára, ami az

akarát. Kihűtő jellegű kulturális viszonyok között az akaraterőnek öngerjesztő technikákra van szüksége ahhoz, hogy a lélek igaz módon és teremtő kedvvel éljen. Hiszen a lélek érzi a reá telepedő kihűtő erő negatív hatalmát. Ha a lélek a kultúra mezejét inkább ellenségesnek érzi, szükségképpen oda fordul, ahol a teremtő hatalom még egészségesen és ereje teljében működik. De van-e ilyen tér még e kihűtő-elnyomó kultúra által teljesen behálózott világon? Nincs – és éppen ez a sejtelem taszítja a költőt táltos szerepbe, hogy közvetlenül a teremtő hatalomhoz szóljon.

A teremtő hatalmat felszítani akaró akarat szemben áll a kihűtő-elnyomó kultúrát fenntartó akaratrendszerrel. Szemben áll azokkal az átlagos akaratokkal is, akik mit sem sejtve elfogadják az adott kultúra rendszerét. A táltosalkatú művész akkor kerül *végtelenül magányos* pozícióba („fekete magányba”), ha előérzete szerint a kultúra egészének újjáteremtése van napirenden. Azt kell akarnia, amit az adott jelenben józan ésszel („hűlve latoló józanságban”) senki sem akarhat, amennyiben a józan ész a rövid távú és kis hatósugarú életet jelenti. Ebben a morálisan is problematikus állapotban nem marad más választása, mint a teremtő hatalom, hiszen egyedül Ő igazolhatja, egyedül Ő adhat feloldozást saját ellenséges (forradalmi) akaratának terhe alól. Egyedül Őbenne, Vele azonosulván hevülhet fel annyira a lélek, hogy a személyiség mint keret viselni tudja a feladatot. Nagy László egész költészetét meghatározza ez a jelennel vívott morálisan is problematikus belső küzdelem. Hiszen a teremtő hatalom által kapott sugallat felülír minden józan ész által igazolható moralitást. Jól látható, hogy e költészet esetében a morált megteremtő hatalom megközelítéséről van szó. A táltosalkatú művész ekként kultúrvilág és teremtő hatalom különböző akaratai között őrlődik. Csak a teremtő hatalom saját és mások lelkében való felszítása révén képes személyiségében egyensúlyt tartani. Ez a fajta önhajszolás a személyiség egyensúlyszükségletének kényszere. Az egyensúly azonban meglehetősen feszült drámában születik a személyiségnél mérhetetlenül nagyobb erők szembenállása során. És mert a világ nem változik – vagy ha igen, rossz irányba –, a táltosalkatú személyiség halálra hajszolódik.

Az „ihlet” az alkotásfolyamat kezdetére utaló kulcsfogalom. Önmaga művészi alkotásra kényszerítése jelenti a személyiség számára a hajszolódást. Művészi alkotás nélkül a személyiség egyensúlya megbillen. Az ihlet és a mindenség gyökere azonos: a teremtő hatalom. Az ihlet efféle szakrális-költői értelmezése Nagy László egész költészetét szakrálissá avatja. A „mindenség-gyökerű” ihlet állapotában egyén és mindenség áttüzesedik – eggyé ég. Szent gyönyörűség (és halál-iszonyat) tölti el a részesülőt.

A madár e versben érzékeny és sérülékeny tünemény. Szárnyalása problematikus, hiszen vérzik. A repülés képessége miatt mégis a szárnyaló lélek megidézője. A szárnyaló lélek: égbe szálló lélek. Az ég a teremtő-törvényadó hatalom jelképes lakhelye. Az égbe szálló lélek tehát az ihletett (révült) állapotban – látomás, érzés, gondolat által – a teremtő hatalommal kapcsolatba lépő lélek jelképe. Amikor a személyiség a művészsors mellett köteleződik el, azt vállalja, hogy az emberi létezés sebzettségét hordozza magán. E sebzettséget azáltal szerezte, hogy az isteni rendet valami felhasogatta. A vérző madár tehát az a művészi lélek, aki saját lelkét isteniként érzékelve érzi és szenved az emberi

kultúra teremtésellenes tetteit. Az emberi létezés önmaga okozta sebzettsége a művészi lelket is felsebzi. A világ sorsának magára vétele által a személyiség a világgal azonosult. Ez a szerep a jézusi, szakrális áldozatszerével analóg. A vérzés képe által az addig rejtett lelki-istenképi fájdalom felszínre törésének lehetünk tanúi. Ez a fájdalom, bár a táltos (Jézus-) alkatú művész szenved, mégsem az övé. Ha nem azonosulna az emberi világgal, ha nem akarná megélni és kifejezni önnön lelke révén és sorsával a lélek világban való állapotát, nem érezné.

Igen összetett képet alkot Nagy László, amikor a tüzet a vérző madárban biztatja virágzásra. A virágzás a létezők világában a szépség megidézője. Mint korábban mondtuk, a szépség a teremtő hatalom hatása a lélekre, miként a gyönyör. De míg a gyönyörben a lélek közvetlenül magával a teremtő hatalommal, addig a szépségben közvetve, a teremtményben teremtő erővel találkozik. Az isteni hatalom a virágzásban és a szépségben tisztán és egyértékűen teremtőként mutatkozik meg. Hiányzik belőle a halálveszély, a gigantikusság, a mindent visszavonás eshetősége. A virágzás a mindenkori ember reménye: az egyértelműen vállalható és szerethető létezés. E remény önmagában – tiszta fényével – a gyermekkorhoz köti a lelket. A szépségteremtés – fogalmi keretünkben elhelyezve – olyan emberi alkotás, mely a gyönyörből – a teremtő/pusztító hatalommal való extatikus találkozásból – táplálkozik, az abban megnyílt erőszugárzást alakítja emberi fogyasztásra alkalmassá. Ez minden közvetítő típusú szakrális cselekvés képlete. Görög fogalmakkal a káosz kozmoszá formálása – latin fogalommal humanizálás (Jánosi Zoltán). A madár – e lélekjelkép – sebzettségét elméleti keretünk szerint a jelen lefokozó kultúrája okozza. E sebzettség, e vérzés mindaddig megszüntethetetlen, amíg e kultúra fennáll és kifejti mágikus rontó-hűtő hatását a lélekre. A teremtő tűznek e kultúra szilárd fennállása miatt nem is a vérzés megszüntetése a feladata, hanem: *virágzás a vérzés dacára*. Amennyiben a vérző madár a táltosalkatú művész-személyiség jelképe, éppen a sebzetten is virágot daloló madár képe által körvonalazódik az a sors, amit kimondania hivatott. A sors jelenti azt a fajta sebzettséget, amit a jelen kultúrája okoz, jelenti e felsebződés vállalását (a nem menekvést), jelenti a tragikus tudatot, mely szerint ebből még a teremtő hatalommal való közvetlen találkozás sem gyógyíthat ki, jelenti a szépteremtés feladatát, jelenti a mindennek dacára való életszeretetet. Jelenti a *megtorhetetlen, a halál árnyékában is fel-felizzó életet*.

Mámoros állapot kell a tűz biztatásához, egyébként győz a pesszimizmus tétlensége. Amikor a vers a madár tűztől ihletett sorskimondását *virrasztó igének* nevezi, azt jelzi, van közösségi értéke a művészetnek. Az ily módon kimondott szó, melyet szakrális beszédként értünk, képletesen szólva: világít a modern kultúra okozta sötétségben. Virrasztása éberlét és őrzés: mert minden fények fénylő ereje, a tűz e világi, emberi kifejeződése a mondásban. A madárdal, mint a szakrális műalkotás jelképe, maga az isteni ige, Isten egyfajta maszkiája.

A vers első egységének kulcsszava: *csillagerő* (teremtés), a másodikiké: *ihlet* (kinyilatkoztatás), a harmadiké: *győzelem* (megváltás). A harmadik szakasz leginkább egy győzelmes rohamra emlékeztet. Amennyiben helyes, hogy megközelítésünkben ráolvasó-gyógyító táltosrituálénak írtuk le a

versjelenetet, annyiban itt egy révült táltos-lélekkutat érzékelhetünk. A táltos rituális feladata minden helyzetben az, hogy a teremtő erőt győzelemre segítse egy adott létezőben. Jelen esetben, mivel egyetemes művész az alkotó – és a tőle megkülönböztethetetlen vershős –, az egyetemes emberi kultúra a gyógyítandó létező. Arról a győzelemről van tehát szó, melyet a kultúrán belül, képzeletben vív a táltos-művész azért, hogy a kultúra másodlagos emberformáló hatalma teremtődjön újjá az eredeti teremtő hatalom által. A hó, a hideg, a jég Nagy László költői mitológiájában a kihűtő, léterőelszívó hatalom hatásának eredménye. Az élet kezdettől fogva e két véglet: tűz és hó harca. Az ember csak annyiban különbözik más élőlényektől, hogy ideológiát képes gyártani bármelyik erő mellett. Szabadságában áll maga gyártotta „halálfej-eszméktől” (*Medvezsoltár*) mérgeződni. De szabadságában áll az is, hogy ezek hatalmát áttörve szárnyra keljen. A lélekben való megvénülés, a latolgatások és a józanság a hittel teli cselekvés – szent örület – helyett: mind megannyi kísértés, megannyi visszahúzó kényelmesség; elfogadása annak, ami van. A kor kultúrájának alapszavai is beleíratnak e versbe: „áru és árulás”. Az áruk árulása, ha legfőbb világszervező elvé avatják, a teremtő hatalom elárulását is jelenti.

A táltos-művész lélekgerjesztő, ráolvasó rituáléja segítségével ebből a kulturális berendezkedésből emeltetik ki. A rítus kezdetén az átöltözés jelképes cselekedetének vagyunk tanúi. A lélek levedli e világi ruháját, szent öltözetet kap. Ezzel jelzi szabadon választott hovatartozását. A költői-táltos akarat/vágy tündér-pirosságba burkolózik. Hangsúlyozzuk, hogy a lélek csupán kérheti, könyörögheti, parancsolhatja ezt az átváltozást, de nem végezheti el. „Tündér-pirosba” a tűz, a teremtő hatalom öltöztetheti a lelket. S hogy megteszi-e vagy sem, az mindig kérdés marad. Annyi bizonyos, a rítus elvégzője extatikus képzeleti tevékenysége során beteljesíti ezt a szakrális vágyat – de csupán képzeletben. Miért tündéri és miért piros ez az új ruha? Mert a tündéri lét közvetítő lét. Léletteremtő hatalom és egyén között helyezkedik el, a kettő határán. Mert e határon áttüzesedik, azaz kipirul és vérrel árad az élet.

A köztes lét jelképébe öltözött lélek képzeletben és természetesen jelképesen repülni kezd. A repülés történése visszautal a madárról mondottakra, azzal a lényegi változással, hogy ebben a révült állapotban – úgy látszik – már megszűnt a sebzettség: már újra lehetséges a repülés. Ez az állapot a rituálé csúcspontja felé közeledve a megváltottság érzésével telítődik. Ebben az állapotban a lélekre már nem hatnak a kultúra, az evilági lét bénító hatásai. Repülésének célja így minden emberi célok legvégsője lehet: az „örök tilos”. E fogalom a feléje röpítő vággyal együtt paradoxont rejt. Ha valóban és örökre tiltott hely az ember számára, akkor értelmetlen vágyni, főleg törekedni felé. De talán mégis akad kivétel... E ráolvasó táltosrituálé csúcspontja képzeletben és érzésben talán létrehozza a kivételes eshetőséget. De miért készül képzelettel és érzéssel felajzva a lélek oda, ahol az örök teremtés folyik, a világ folytonos megszentelése? És mi várja ott? Ünnepi forgatag, tánc, örök, megállíthatatlan léletteremtő, létmegújító forgás: „piros bál”.

A rítus végpontján a lélek királlyá avatja a teremtő hatalmat. Aki mindezt végigélte, az örök ifjúság, az örök megújulás világba sugárzóává vált, maga is tűzzé.

Marosvölgyi Gábor

Létkérdés a vers

**Nagy László *Jönnék a harangok értem*
című versének mítoszséma-analízise**

*„Ha van pártatlan ítélet a költőről: az a verse.”
(Nagy László: *Megismerés, nyelv és vers*)*

Az utolsó kötet utolsó verse. Ez a hely hagyományosan búcsút és számvetést előlegez, ez válik a vers első értelmezési síkjává, melyet a versszöveg maradéktalanul kitölt. De nemcsak erre a síkra terjed ki, hanem mítoszi dimenzióba is átlép. A költészetében megtett utat, a vershős eddigi szerepeit úgy foglalja össze, hogy egyszerre ad önéletrajzi sorsfejlődést, általános emberi létösszegzést és a természet körforgását. Egyszerre, egymásból egymásba hatolva jelenik meg az egyén, az emberiség, a természet a versírás kozmikus tettében. A búcsú és a számvetés létként jelentkezik (csak a zárlatban szóbeli), a versbeli beszélő éli meg őket. Költészet és élet így olvad eggyé.

Már a cím önreflexiót mutat, és ezt a pozíciót őrzi meg végig a vers: a vershelyzetben, úgy tűnik, a költő visszaemlékszik múltjára. Azonban nemcsak emlékszik, hanem részt is vesz az eseményekben, a múlt és jelen áttetsző rétegei egymásra rakódnak. De még ennél is többről van itt szó, pontosabban a SZÓ-ról van szó, a költészet teremtő erejéről, mert a múlt emlékdarabjai a jelen cselekvő, átélő folyamataiba tapadnak, és mindezt a költő egy új létezéssé gyúrja, mely nem a múlt, és nem a jelen, leghamarabb jelen levővé tett múlt. Ugyanakkor elveszti személyességét, önmagán túli jelentőséget nyer az egyéni sors, így szólhat az ősök megidézésével az emberiségről, minden keletkezésről, eredetről és kiválásról. A személyesség mégsem vesz el teljesen, mert egyes szám első személyben beszél, megélt életként tünteti föl, létezésükön reális részletekből építkezik, a zárlatban pedig sejteti a költői én távlatos helyzetét. A versbeli beszélő (vershős) tehát egyszerre őrzi meg személyiségét és ölti magára a sámáni (a közösséget és a világot magába olvasztó) szerepet, amelybe beépül a Krisztus-Én analógia is (meghaló-feltámadó, megváltó képzetkörökkel).

A teljesmondat-értékű cím is csak első pillantásra adja tartalmi kivonatát a versnek, valójában szerves része a versszövegnek, hiszen keretbe foglalja párjával az első szakaszt, valamint a legutolsó sor variánsával együtt bekeretezi az egész verset. Refrén, melynek értéke nem az összefoglalás, hanem a kiemelés, itt a fő szervező motívumot erősíti fel, erre hívja fel a figyelmet. Ez a motívum nem egyenértékű a „harangok”-kal, több annál, egy megszemélyesítő alakzatot jelent, melyben az „eljövetel” egyszerre idézi fel a bibliai csodák és a halál pillanatát, de nem lezárságát, hanem folyamatosságát hangsúlyozza: a misztikus és a tragikus a vers alapélménye, keletkezését folyamatosan meghatározza, hiszen mindig most „jönnek a harangok”. Maguk a harangok sem akármilye-

nek, a határozott névelő már ismertnek tételezi őket, vagyis a költő ismerősei, minket pedig hallgatójává tesz a rájuk való várakozás közben megszólaló belső monológnak.

A belső monológ hatását keltik a bőven áradó képek asszociációs láncai, tehát nem öncélú halmozás példái, hanem formai sajátosságok. Ugyanebből fakad a szaggatottság és a hosszú prózavers forma, mely a spontaneitás látzatával keletkezése titkaiba enged pillantani a szöveg, mintha szemünk láttára születne a vers. Ám ne tévesszen meg a lazább szerkezet, a költemény önálló egységekre osztott, az egységeken belül pedig ciklikus mozgásba szerveződnek a képek, és ugyanaz a ciklus ismétlődik, mindegyikben más szinten. Ez a körkörös szerkezet úgy tükrözi a vereséget, mint a mikrokozmosz a makrokozmoszt. Alapsémája mítoszi: Születés-Növekedés-Küzdelem-Hanyatlás, ezt fogja keretbe a létösszegzés és az átlényegülés. Az egyes részek azonban csak félig zártak, motívumok, szerepek, helyzetek járnak át szabadon köztük előlegezve egymást. A Születés szakaszai például magukba foglalják a feloldódás mozzanatát is, mely a Halál szakaszában tér vissza bomlásként.

A harang mint kép kiemelkedő jelentőséget kap a cím révén, de nemcsak rendkívül tág képzetársítási köre miatt, ugyanis hangjának ismétlődő jellege, erősödő-gyengülő vonása határozza meg a képek, szavak, motívumok, mondatszerkezetek, egységek ismétlődését. Ez magyarázza a kántáló monotonitást, de ugyanakkor minden ismétlés újabb helyzetbe is hozza az eredeti elemet.

A vers egyes egységei: 1. harangok-Létösszegzés 2. feloldódás-Születés 3. anyaföld-Növekedés 4. menyegző-Termékenység 5. parasztsors-Küzdelem (bomlás) 6. művészet-Hanyatlás (halál) 7. megtisztulás-átlényegülés (búcsú). Az 1. és a 7. alkotja a keretsémát elkülönülve a fő epikus folyamattól, bennük külön is összegződik a sors: az 1.-ben a harangszótól kísért emberi, történelmi sors születéstől haláláig, a 7.-ben az egyén, a költő személyes sorsa a rituális anyai mosdatástól az útra kelő búcsújáig. A 2–6.-ban zajlik a tulajdonképpeni mítoszi történet, illetve a 4. lényegében betétként fogható fel a Termékenység körképével, melynek célja egyrészt erősíteni a Növekedés aspektusát, másrészt előkészíti az élet fenntartására irányuló Küzdelmet, de ugyanakkor bomlasztó elemként is működik, a groteszkgig fokozott szürreális képeivel ritmustörést okoz, ami az érzelmi feszültség csúcspontját érezteti erőteljesen szubjektív összetevőivel, így a 2–3. egységekben érzékelhető fejlődés nagyobb kontrasztba kerül az 5–6. egységekben lezajló hanyatlással, tehát a mű tengelyét alkotja, ebből adódik örvénylő, kaotikus jellege.

Az 1. egység a harangok képzetkörét bontja ki, mindaz, amit a harangszó jelent (születés, halál, idő, veszély, szentség, identitás), a harangok cselekvésévé változik. A halál, betegségek képeivel indít, ezeket tagadják, tartják távol maguktól, a természet örök rendjébe illeszkednek „csillagok s baglyok alatt”, időtlen jelképek („nem vénülnek”). A „féreg”, „fertőzés”, „agyvérzés”, „szívgyörcs” embert fenyegető lehetőségek, a harangokkal ellentétben kikerülhetetlen sorsunk, a tagadó szerkezetek csak fokozzák a sorscsapások erejét. Az enyészet képeit a Születés, a harangok születése követi, a megszólalás által válnak létezővé és csodatevővé. Itt jelenik meg a menyegző, a szent nász, a Küzdelem (a jégveréssel), majd az anyaság. A záró szakaszban a magány, bomlás, halál ké-

pei térnek vissza: magyarok szakadnak el az anyaországtól, fogolytáborokban pusztul az ember. Az emberi sorssal párhuzamosan halad az idő tagolása is: tavasztól télig, hajnaltól estig. A mű kompozíciójára utal az idő-vers metafora, amit a harangszó tagol, a vers az idő módjára tagolódik ciklusokba, és belső ritmusát a harangszót idéző szaggatott ismétlődés adja.

A 2.egység indításában a lebomlás, a költői Én felszámolása kap fizikai ábrázolást, ahogy a gyermekkor felé tartó időbeli eltávolodás a szülőföld felé történő térbeli utazás formáját ölti. Az utazás képzeletbeli jellegét a szürreális, álomszerű kép, a fák tetején lépkedés érezteti, egyszerre idézi fel az álmok és a mesék világát. Innentől kezdve a beszélő belső tudatfolyamába kerülünk, ahol összemósodik jelen és múlt, Én és a világ, költészet és valóság. A következő fázisban az atomizálódó költői Én helyett megszületik a verzhős, aki magába olvasztja az egész emberiséget, az összes teremtményt. Az újjászületés az evolúció láncára fűződik, és kozmikus kiterjedést kap a Naptól és Holdtól való származtatás által. Mindez a sámáni szereptudat körébe tartozik, vagyis a költő átlényegül, elveszti Én-tudatát, és összeolvad a világgal. Már a Születés fázisába beékelődik a Küzdelem, mely a továbbiakban a babonák bajelhárító gesztusaival felidézett ellenség (Néember) alakjával egészül ki, az erőt és erőszakot a vér, ököl, a hun Attila, majd az ostromzás képsorai vezetik. A záró szakaszban elérkezünk a Hanyatlás állapotába, de nem a verzhős, hanem szüleinek megrokkánásával, amit éppen az ő születése, erősödése idéz elő, erre vonatkozik az igába fogott állat-ember metafora.

A 3. egység az anyaföld (föld-anya) birodalmában forgatja meg a mítosz kerekét. Először az atomizálódott Én bejárja a magasság és mélység tereit (por, fa, felhő, zenit), majd visszahull esőként a földre, vagyis a Születés állapotánál tart, de már itt megelőlegezik a későbbi élettávlatot a paraszti lét összetevőinek (föld, ló, vetés, eke) parányi, játék változatai. A gyermeki Én Növekedésével párhuzamos a szerszámok születése, növekedése, majd ez vezet át a Küzdelem fázisába, amikor magával a földdel, a szerszámmal, pontosabban az Anyaggal (föld, vas) kell harcolni. A Növekedése héroszi, isteni távlatokba tágul, amikor a gyermekkor felnőtt szereplői hangyaboly formájában idéződnek meg, így a Küzdelem is tágabb kiterjedést kap, immár az erőszak minden fajtája, természeti (jégverés) és emberi (zsarnokság) ellen irányul a félisteni Hős harca, mely a betyárvilág képeivel jelenik meg, de a harangok is részesei ennek. A Hanyatlás a megtisztító halált sejtető gyolcslepedő-Én metaforával érkezik el, a babonák és a Biblia (Margit, Ilona, Anna) világából megidézett nőalakok fogadják vissza a születés imitálásával.

A 4. egység epikus vázát egy menyegző eseményei és az általuk felidézett asszociációk alkotják. A menyegző gazdag vonatkozási körrel rendelkezik, hiszen határpontja az emberi életnek: egyes sorsokból közös sorsot formáz, tehát egyszerre gyász (az Egyes halála) és ünnep (a Közös születése). Az egyén közösségbe olvadása lényegében a verzhős sámáni szerepének felel meg, a halál és születés az emberi sors végletei, amikhez a kétféle emberi cselekvésforma, az aszketikus gyász és a hedonisztikus ünnep rendelődik. A menyegző fő vonása tehát a két Én egyesülése, ennek megfelelően válik ennek az egységnek vezérszólamává a párzás, termékenység. A mű alapképleteit sűríti tehát magába folytonos egymásba játszásukkal dinamizálva a ciklikus folyamatokat,

ami a 4. egység verstengelyhelyzetéből adódik, illetve arra mutat rá. Ezt erősíti a harangok verbális megjelenítése, mely a keretek távolságtartó helyzetét idézi. A harangok szavának kongatása kórusként kommentálja az eseményeket, ezáltal dramatizálódik az emberi sors.

Bár ilyen kiemelt, betétszerű ez az egység, mégis követi az alapvető mítoszi sémát. Az indítás utal a farsangra, vagyis a bőjt, a halálra emlékezés előtti vigalom időszakára, mely egyben a tavasz közeledtét is jelzi (hóolvadás), ami a természet feltámadását jelenti, de a mítoszi Születés szakaszára egyéb képek is utalnak, mint a sáros menyasszonyi ruha a szüzesség tisztaságának elvesztésével a fogantatásra, a hóolvadás a magzatvízre, születésre. Majd az ünneplőkkel távolabbról érintkező környezet, a természet is felmutatja ezeket a jegyeket. A szüzesség elvesztésével járó vérzésre vonatkoztatható a „holdvérkőtő” metafora. A „duplán”, vagyis párban repülő légy a párkeresés megfelelője. A (zöld) ketyegés, a feszülő húr az élet nagy művének működési jegyei, az életerő mozgását jelzik. A spermium, a vércsepp az emberi élet esszenciáiként kerülnek vissza a természetbe, ember és világ egyesüléseként. Végül a kikelő csirkék a születés eseményét mutatják, amit az emberi megtisztító rituálé (meszelés) kísér, de finoman ebbe illeszkedik bele már a Növekedés szakasza, hiszen a hízó sertéseknek készül ezáltal az ól. A folytatás a termékenység kettős, a gyerekszaporulat haszontalan és az állati, növényi szaporaság hasznos oldalait ütközteti, mely a termékenység dicsőítő énekében csúcsonyul. Az állati és növényi termékenység után az emberi nemzőképesség fázisai következnek az önkielégítő kamaszoktól a vershóst megjelenítő tánc-szeretkezés képéig, mintegy a Növekedésbe ágyazott Küzdelem szakaszát illusztrálendő, küzdeni a kielégülésért. Ez a Küzdelmi fázis, vagyis a létharc, már a kétféle szaporaság kontrasztja révén teret kap, amit a „krumpli-madonna” mágikus lefejezésének helyettesítő áldozata emel ki. A vershős sámáni szerepbe kerül, az egész közösség képviseletében cselekszik, násza szent nász. Ezt a szerepkört jelzi diszkrétan a korábbi „Lófia” kifejezés utalva a mesék Fehérlófiára, direkterben pedig a bölcsőt elpusztító, hamvából feltámadó, ezáltal Krisztus-főnixmadárhoz hasonlónak tett Én. A harangszó (szakrális), bőgőszó (profán) által szakaszokra tördelt egység végezetül a Hanyatlás állapotába érkezik. A cigányok temető mellett zenélnék élet és halál párhuzamát jelezve, amit felfokoz a sírkő-hegedű metafora, de a jelzős szerkezetek is az erőtlenedés jeleit mutatják: „hervadó sátor”; „lassú a tánc a porban, öreges”; „langyos a sör és pocsék a bor”. Végül a részeg beszéd roncsolt szövegével érzékelteti a felbomlást, visszamenőleg pedig „búcsú”-ként azonosítja a menyegzőnek indult ünnepet, ami szintén az elmúlás, elválás képzetét kelti.

Az 5. egység fő szervező gondolata a Küzdelem, a létharc, melyet a paraszti sors, konkrétan a szülői élet ábrázolásával láttat, egyben vissza is utal a 2. egység zárlatában kifejtett szülő-igásállat metaforára, csak hogy itt maga a sors igázza le őket. Kezdő szakaszában a magatehetetlen (újszülött) lét elemi jegyein át mutatja a szülők képét: testrészek felsorolása (hát, bőr, szem, homlok, lábujj), az érzékelés fogyatékosága (érzékeny bőr, sükettség, vakság), a mozgás akadályozottsága (kőbe ütök a lábuk, tövisbe lépnek, fél lábon ugrálnak, négykézláb másznak). Ebből a szakaszból folyamatosan kerülünk a Növekedésbe, ahol a mozgás felgyorsul, rohanássá válik, versennyé alakul, maguk

pedig lovakká. A testek magukra öltik a világ anyagait, összekeverednek velük kívülről, belülről. De még itt is visszatér ironikus utalással a Születés állapota a sérv-tojás metaforával. A Küzdelem alkotja a legterjedelmesebb szakaszt, merthogy ez a fő szál. A disznóöléssel veszi kezdetét, majd a menny és pokol kozmikus drámájában folytatódik, végül a két pólus közül a pokol bizonyul erősebbnek, vagyis átvezet a Hanyatlásba. Az ellentéteket az érzéki világ elemei szolgáltatják: látás (fehér mész–vörös vér), szaglás-ízlelés (kamillatea, kávé, cigaretta, fenyőillat–dögbúz, belsőségek). A másik ellentétszervező tengely a szent–profán kettőssége. Az egyik oldalon a családi idill állapota (márvány füst, kukoricalepény-ikon), a Karácsony szentsége (fenyőfa, díszek, angyal), a nyugalom pillanata (rózsa, viola); másik oldalon a veszélyek (takonykór, patkányok, pestis, fegyver, mennykő, csendőr), az anyagok (lóbőr, belsőségek, zsír, szappan). Az átmenet eldolgozott szárait mutatja a golgotavirág képe, mely a békében villantja fel a krisztusi szenvedéstörténetet, egyben tovább erősíti a vereshős–Mégváltó párhuzamot. A befejezés a pokoli erők egyeduralmát fejezi ki immár a Hanyatlás szakaszában, ahol az anyagokat felváltja az ember a főzés anyagaként, amely egyszerre profanizálja a mennyei oldal ételeit, utal a pokol hagyományos ikonográfiájára, és idézi fel a haláltáborok szörnyűségeit. A költő ebben az egységben maga is indulattal szólal meg (a Küzdelem állapotának megfelelően), és saját feladatkörét a világ érzékelhetővé tevésében határozza meg, lefordítja a jeleket, miközben új jeleket alkalmaz, vagyis egyszerre látja a dolgok valódi képét (sámán), és vállal a közösség nevében megszólalást (bárd).

A 6. egység a költővé válás, a költészetre eszmélés folyamatába szerkeszti a Hanyatlás fő állapotát, mely itt a halál, elmúlás képeit hívja elő. Az értelmetlen, de ritmusképlettel rendelkező sor a költészet alapelemeit jelenti, ahogy a festékek, színek a képzőművészet eszközei. A szárny szimbolikus képe jellegzetes költői, egyben angyali attribútum, vagyis a szent művészetre vonatkozik, de az elválás, elmúlás képzeteit is felidézi a repülés vonatkozásában. Itt a művészetté változtatott tapasztalatok (Mozart-rajz, természeti képek, gyász, bánat, halálélmény) körére vonatkozik. A Születés szakaszát a gyermek Mozart, a hajás baba rajza, a gügyögő verssor mutatja. A Növekedés a szárnygyűjtések szakasza, az eszményképek választása (Rákóczi, Berzsenyi), a tanulásvágy, a bölényborjú-hasonlat fejezik ki. A Küzdelem a halállal való szembesülés, majd a halállal harcoló művészet/szerelem formáját ölti, melynek lehetetlenségét az emberi sors felett álló harangok megtévelyedése jelzi. Itt a művész és a sámán szerepei találkoznak, amikor túlvilági utazásra indul, hogy visszahozza a menyasszonyi díszekbe öltöztetett halott lányt. Ezzel vissza is utal a 4. rész menyegzőjeleneteire a halál nézőpontjából rávilágítva. A Magdolna menyasszonynevét ismét a krisztusi párhuzam felidézését szolgálja. (Talán Ady eszménykép alakját idézi meg a „Magdolna élni akart” sor a „Margita élni akar” Ady-cím felidézésével.) Jellemző a halál kitüntetett szerepére ebben az egységben, hogy minden szakaszon nyomot hagy. A Születésnél a rajzon a halál forgatja a kottát, a Növekedésben meghal egy pacsirta, a Küzdelemben a halott menyasszony. A záró szakaszban, a Hanyatlás részben azonban nem jelenik meg közvetlenül, csak áttételesen utal az elmúlásra a sírás, a fogyás, süketség, az erdő pusztulása, a tojások eltörése, a tél. Sőt nagyon is aktív erőként jelentkezik a kozmikussá növesztett (mennydörgés-glória) sámán-költő, hiszen az ő indulatai fejtenek

ki romboló hatást, végül pedig csodás módon megrepeszti a hegyet, és életre kelti Berzsenyit, aki a Mester, az Atya (Krisztus-párhuzam) szerepében végleg költővé avatja az utolsó ihlető élmény, a szerelmi múzsza testamentumával. Az ostorforgató indulat mellesleg újabb párhuzam a 2. rész fogantatásjeleneténél szereplő Attila-motívumra.

Az előző szakasz tehát még inkább a Küzdelem szakaszába illeszkedne, a Hanyatlás valójában a rövid 7. egységbe került át, ez indokolja terjedelmi eltérését is, ám ez a 7. rész keretegységként önálló egészként is működik, hiszen újra visszatér a jelenbeli költői Én, ennek megfelelően kétféle szinten értelmezhető. A 7. rész rendkívül sűrű szerkezetében csak egyes motívumok idézik fel a mítoszi sémát, de világosan felismerhető vázuk. Az anya-fiú kapcsolat a Születés állapotára utal, a hajmosás a születés utáni és a halál utáni rituális mosdatásra is vonatkozik, de felidézheti a bibliai lábmosásjelenetet is. A halál, elmúlás állapotát előlegezi az utolsó hajmosásként említés, valamint a hamuból készült lúg. Az ezüst szín metonimikus kapcsolatot fejez ki a nyárfával, a mosdatás aktusával az Én részesedik a fa lényegéből, ami megfelel a sámán átváltozó képességének. Ez tehát már a Növekedés szakaszába is tartozik, melynek zárása a búcsú bejelentése, illetve felismerése, a fejlődés lezáródása. A Küzdelem itt az útra kelés, a verbálisan kifejezett búcsúvétel gesztusában valósul meg, egyben leszámolás emlékekkel és az előtte álló ismeretlentől való félelemmel. Az út céljának ismeretlensége a túlvilági út szerinti értelmezést sugallja, amit a „kova-szagú” kifejezés is megerősít az alvilág kénkőszagú, tűzelemű világát idézve. A Hanyatlás szakaszában felbomlik maga a forma is, az eddigi lezárt mondatok helyére töredékek kerülnek, megjelenik újra a 6. egység Születés szakaszára utaló őszers, de ez is töredékes, ezzel rámutat a sors ciklikusságára. A végső eltávolítást a költői Énnek a verstől való elválása biztosítja, egyben lemond minden eddigi költői szerepéről (emlékező, sámán, bárd, megváltó). A vers itt egyszerre a konkrét mű, és a költői alkotás műve. Magát a költeményt nem szünteti meg azáltal, hogy befejezi, inkább az olvasóra bízta, milyen kérdéseket fedez fel benne, és milyen kérdéseket intéz hozzá.

Vincze Ferenc

Haramiák, garabonciások, szegénylegények

– avagy az összecsendülő szövegek csengő-bongó játéka –

*„játszani – s a játék titokban
holt-súlyossá komolyodik”
Szilágyi Domokos*

*„Emlékezzetek, óhajtozott élni,
játszott az életért madár-kecsesen, szeretősen.”
Nagy László*

A betyárok, haramiák, szegénylegények meséi, legendái a magyar folklór elválaszthatatlan részét képezik, s sok esetben még a mai napig emlegetnek egy-egy híresebb-hírhedtebb betyárt, aki rettegésben tartotta a vidék földesurait, s izgalomban a környék minden özvegyét. A szegénylegények, haramiák szájról szájra terjedő tettei az emberek emlékezetében kiszíneződnek, gyakran csodás elemekkel egészülnek ki, s néha már nem is emberről szól a történet, hanem valamilyen emberfölötti erővel és jószággal rendelkező lényről. Azonban mielőtt abba a hibába esnék, hogy jómagam is legendás történetet szövök hajdani betyárokról, a szájhagyománytól a rögzített szövegekhez fordulok, mely szintén hatalmas kincsestára a nép szeretve-félve tisztelt „lovagjainak”.

A betyárok – de értem ezalatt a haramiákat, szegénylegényeket is – ténykedése legtöbb esetben a fennálló társadalmi rendszer elleni tiltakozásként értelmezhető, s mivel származásukat tekintve az egyszerű nép köréből származnak, nem véletlen, hogy bennük találtak leginkább támogatóikra. A bűjtatásuk, a szegénylegényekkel való összejátszás egyfajta csendes, ki nem mondott, teljes mértékben fel nem vállalt ellenállást jelentett, mely motívum folyamatosan visszatérő eleme a magyar irodalomnak. Hogy ne csupán Rózsa Sándort említsem, idézzük fel példaként Dallos Sándor *A nap szerelmese* című regényéből az ifjú Munkácsyt emberré faragó hatalmas, szikár embert, aki két, napszitta markával dörzsölt életet a majdnem megfagyott fiúba. Aztán a közelmúlt egyik szinte már fogalomná nőtt regényalakja Gion Nándor tollából kelt életre, s vált a tetralógiává bővült regényfolyam egyik – talán legjelentősebb – figurájává. A szenttamási környezetnek nemcsak a Rojtos Gallai része, hanem ahogyan a magyarok mellett a szerbek és németek, úgy az élete során mindig renitens, megtörni nem akaró Török Ádám is. „Küzdeni a sorssal, megőrizni s átörökíteni az életet azért kell, hogy az tanúsággá váljék, hogy a közösség kihordhassa – többek között – azt a valakit, aki majd formát adva a történetnek éppen átélte sorsunkról és a történelemről tanúskodik nekünk s az utánunk jövőknek, mert életünk – mindannyiunké – arra való, hogy tanúsággá

legyen”¹ – írja Gion kötetéről szóló tanulmányában N. Pál József. S a közösségnek, melyet a szerző említ – legyen az a világ bármely táján –, ugyanúgy része a szegénylegény vagy a haramia, hiszen lázadásával, konok kitartásával állandó, figyelmeztető jelként van jelen, hogy peremre szorulása ellenére gyakran ő figyelmeztessen az emberi magatartás legalapvetőbb erkölcsi értékeire.

Az elmúlt század második felében két olyan „garabonciás” is élt – egymástól nem is annyira távol –, akiknek művészetében ebben az időszakban visszatérő motívumként újra és újra felbukkant a szegénylegények és a garabonciások sorsa, s egyúttal – bármilyen furcsa is – értékteremtő küldetése. Nagy László és Szilágyi Domokos költészetében több hasonlóságot is felfedezhetünk, viszont most csak e motívum szinte egyidejű felbukkanására kívánok rámutatni. Két kötet: Nagy Lászlóé 1973-ban jelent meg *Versben bujdosó* címmel, Szilágyi Domokosé pedig 1967-ben *Garabonciás* címmel. A két verseskötet szövegei mintha párbeszédben állnának egymással, gyakran mintha kérdezz-felelek játékot játszanának. A feldobott téma vissza-visszahull, s ki elkapja, újra feldobja.

Nagy László e kötetében fontos szerepet kap a szegénylegény, vagy ahogy ő nevezi: a haramia és a zsvány. A könyv mind a hat versciklusában visszatérő alak, aki hol betegen, hol bujdosolva törvény s talán önmaga elől is, szólal meg, s kitartásra, továbblépésre buzdít megalkuvást nem ismerő magatartást tanúsítva. A *Gyümölcsoltó* című szövegben lírai énként maga a haramia lázbeszédét hallhatjuk: „Beteg zsványként kinyitott késsel / fekszem éjjel nappal s ki tudja / hány lepedő vásik el alattam”.

A vers nyitó képe rögtön a menekülő és a pandúrok elől bujkáló, mindenre elszánt (talán haldokló) zsványt villantja elénk. Azonban kicsit csalóka kép, hiszen már a következő versszakban tovább alakul a kezdő kép, s a zsvány nem csupán ölni és túlélni akar, hanem elsősorban átörökíteni valamit önmagából. Továbbadni azt az erőt, elszántságot, erkölcsi és morális értékrendet, mely embert faragott belőle. „Oltani akarok, nem gyilkolni” – szól kérlelhetetlen, ellentmondást nem ismerő hangon, mely rányomja bélyegét a szöveg első részére. Azonban a végére megcsendesedik, könnyörgéssé szelődül az eleinte embert s Istent sem ismerő kívánság, s válik gyönyörű imává, melynek utolsó sora, mint egy istentisztelet befejezése: „tisztának a tisztát őrizzük meg / oltalmazzuk az időben, ámen”.

S aztán a haramia képe, hangja, tartása továbbvonul a szövegeken, hogy a kötet címadó versében ismét felbukkanjon, s a költemény már-már ráolvasásszerű, vajákos imává változik, melyben refrénként minduntalan feltűnik a következő sor: „versben bujdosó haramia vagy”. A *Versben bujdosó* haramiája ugyanaz, mint a *Gyümölcsoltó* beteg zsványa, azonban van egy hatalmas különbség közöttük: a kiábrándultság, az elkeseredés szinte tapintható. Nem a szegénylegény változott meg, nem ő adta fel a harcot, hanem a környezete, embertársai váltak érdemtelenné áldozathozatalára. Kitartása, betyáros konoksága megmaradt, azonban saját világot kell teremtenie magának, hogy folytatni tudja küldetését. Versbeli, rejtett világot, melyben a szavak tisztasága és világgá növekedésük biztosítják létezését. Erre a ciklus első versében is utal: „Új évszak jön, betűk vetése, / vesztése húsnak, forróságának”.

¹ N. Pál József: *Hogy az a mondat folytatódjék...* In: N. Pál József: *„A megtartók jöjjenek...”* Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2004. 189. old.

Csodálatos és egyben rettenetes ars poetica ez, mely egyfelől gyönyörű megragadása a költészet lényegének, másfelől pedig az egyes ember kiábrándultsága ellenére vallott „csakazértis” magatartás megfogalmazása.

Pár évvel korábban Szilágyi Domokos *Garabonciás* címmel jelentetett meg kötetet, melyben szintén hangsúlyos szerephez jutott a társadalom kívülállója, a szegénylegény. Szilágyi e kötete már előremutat, s megelőlegezi az 1969-ben megjelent könyv, a *Búcsú a trópusoktól* hat versszimfóniájának mondanivalóját, mely egy lecsupaszított szavakból teremthető világról szól. A 69-es kötet fordulópontot jelent Szilágyi lírájában, s a *Versben bujdosó* kiábrándultsága, keserű számvetése érezhető a csengő-bongó montázsversekben. Ebben a hat versben a főszereplők már nem a haramiák, azonban valamilyen módon szintén kívülállók, akik az adott társadalmi struktúrából kiszorultak: a bukott angyal, a hitét félig elvesztő próféta, s nem utolsósorban Faust. Az előbb felsorolt lírai ének, melyek „az utolsó szó” jogán megszólalhatnak e montázsokban, véleményem szerint a *Garabonciás* kötet szegénylegényeire, garabonciásaira, boszorkányaira elődökként tekinthetnek. Szilágyi e kötete az egyik utolsó lépcsőfok a kiábrándultság felé, itt viszont még – ha már kevés reménnyel is – lát egyfajta lehetséges jövőt.

„Tocsogó, zsombék, vadonerdő édesfiai, szegénylegények, véreim, pandúr-üzte vadak, korhely zivatarok játékszerei, mennyei istállókból villámot-elkötők”

Ezekkel a sorokkal kezdődik Szilágyi *Szegénylegények* című verse, mely amellet, hogy a népballadák homályos világát idézi, ahogyan a *Versben bujdosó* is, átcsap egy már-már szinte monoton ráolvasásba, ha úgy tetszik, egy ősi imába. Az állandó ismétlések elszánt keserűséggel sulykolják a betyárok előre kiszabott sorsát, akiknek rendíthetlenségét még az előre tudott halál sem tudta sohasem kikezdeni. S mind a *Versben bujdosó*, mind a *Szegénylegények* végén ott az igazság feltétlen szeretete és akarása:

*„övé a zsombék, övé a tocsogó,
érte van a pandúr, érte fütyül a golyó,
miatta a véredek: marják ugassák,
értetek, véreim, az igazság.” (Szegénylegények)*

*„versben bujdosó haramia vagy,
kesztyűdet: ötujjú liliomodat
kidobod a szimatoló ebek elé,
vallatják, szivárog belőle a vér.” (Versben bujdosó)*

Nemcsak itt csendülnek össze a „garabonciások” verssorai, hanem a kötetek egyéb figurái is sok helyen mintha egy tőből fakadnának. A garabonciáshoz, ahogyan a szegénylegényekhez is, szintén számos legenda fűződik, azonban ezek a legendák már-már a babona világába kalauzolnak bennünket. A nép úgy tekint a garabonciásra, mint vihart támasztó, ördögös vándordiákra, aki kabátjába burkolózva fel-feltűnik a poros utakon, s nyomában érkeznek a vihart

kavaró félelmetes szelek. Míg a betyárok többnyire a nép kedvencei, addig a garabonciás diák szerencsétlenséget hoz, s babonásan, félve tisztelik, hiszen megjelenését gyakran büntetésként is fel lehet fogni.

*„viharfelhő gallériját nyakába kerítve garabonciás száguld hét
határban
süllyed a barométer elvetél a koca becsukódik a katáng föl-
üvölt a ködkürt meteorológiai intézet táviratot küld
távirat után jön a garabonciás”*

S amilyen félelmetes a fellépése, éppen olyan hátborzongató a folytatás is. Szilágyi *Garabonciás* című versének kezdő sorai egyszerre teremtenek mesebeli hangulatot, és egyben a már említett ráolvasás babonás légkörét idézik. Ugyanakkor a szöveg tárgya és hőse nem a gonosz megtettesítője, hanem egy ugyanolyan számkivetett, mint az előbbieken említett szegénylegények. Anya szülte őket is, mondhatnánk Szilágyit parafrázálva, akinél a garabonciás, miként fentebb már írtam, a *Búcsú a trópusoktól* című kötet (anti)hőseinek az elődje. A babonákkal teli mesevilágra Nagy László kötetében is rálelhetünk, a jelek ott is a garabonciás jelenlétére engednek következtetni. A *Hegyi beszéd* jövőt tudó megszólalója a *villám jelenlétet* választja, s a vers szövegét áthatja a vihar előtti vidéki élet feszültségekkel teli hangulata. Ebben a versben is találhatunk kissé misztikus (talán szertartásos) fohászkodást, vihar utáni könnyörgést: „Tündökölve egymással szemközt / fohászkodunk immár magunkhoz / legfőbb valónkhoz jó viharért”.

Mintha a vihar, melyet a garabonciás próbál gerjeszteni, tisztító erővel bírna, mintha lehetséges lenne, hogy megtisztítsa az emberiség háborúktól, gyalázkodásoktól, számtalan földi büntől beszennyezett testét. Hasonlóképp a szegénylegényekhez, a garabonciásoknak is küldetésük van, kitartásuk, rendíthetetlen erkölcsük és magatartásuk például kell(ene) szolgáljon mindenkinek, aki kapcsolatba kerül velük. Ez a néhány idézet, néhány jellegzetes verssor bizonyítékul szolgálhat két költő hasonló gondolkodásmódjára s költészetük fejlődésének hasonló szakaszaira. Azonban nem csupán erre, hanem arra is, hogy mindketten hittek egy ideális, emberi világban, mely mellett emberségükkel és költészetükkel mindvégig kitartottak. Mikor már menthetetlennek látták a külvilágot, a nyelvben építettek újat, csodálatosat, tisztát, melyet nem fertőzhet semmi. Végezetül álljon itt Nagy László Szilágyit búcsúztató versének utolsó pár sora. Figyelmeztetésként, útravalóként.

*„Te glóriás, elherdált Szilágyi Do-
mocos, vélted fényűzésnek a megváltókat. Halálad
a pazarlás teteje már. A megtartók jöjjenek, igen.
Már halálad rémlő csúcsív a megkavart, meghabart,
siralmas talaj fölött. Érzed-e a földet, költő? Ne
legyen neked nehéz ez a föld.”*